

VII. Tisza mente

KANIZSA

Milyen adatokat tartalmaz a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottságnak Kanizsa városára vonatkozó része? Már megemlítettük, hogy ezek az adatok pontatlanok, mégis, az elfogulatlanság érdekében ismertetnünk kell ezeket is. Eszerint a magyar csapatok 1941. évi április 12-ei bevonulása után a városban 112 személyt öltek meg. „De lehet, hogy többet is.” S mintegy 300 személyt letartóztattak. Az utóbbiak főleg a Kanizsa közvetlen közelében az első világháború után létesült Velebit település lakosai közül kerültek ki. Szavahihető helybéli tanúknak a háború után adott nyilatkozataiból azonban kiderül, hogy a helybéli szerb lakosok közül mindössze négyet végeztek ki, a telepések közül pedig tizenegynéhányat. A városban is megalakult a nemzetőrség, akik közül egyesek kétségtelenül elragadtatták magukat, és a letartóztatottak közül néhányat súlyosan bántalmaztak. Cseres Tibor is megemlíti könyvében, hogy a nemzetőrök közül a Bagi gyerekek és Barta Lajos verték a foglyokat. Nem bizonyított azonban, hogy a nemzetőrök közül bárki is résztvett volna a kivégzésekben. Minden esetre az 1941. évi áprilisi kanizsai eseményekért a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság 16 helybéli magyar polgár bűnrészességét állapította meg. Ezek neve rá is került a háborús bűnösök jegyzékére. Közöttük volt Bagi Antal vendéglős is. Az említett Barta Lajos azonban nem szerepel ezen a lajstromon. Az említett helybeliek közül hárman szökésben voltak, az egyik a háború befejezése után a népbizottságban dolgozott, egy pedig a helybéli traktorállomáson. Csupán egynél tüntették fel, hogy az „ítélet végrehajtva”.

Volt Kanizsa városának még egy „bűne”. E város magyar lakosságának szociális összetétele is igen kedvezőtlen volt. Különösen a földnélküli kétkezi munkások száma volt szembeötlő. Már az első világháború előtt a helybéli munkások az egész akkori Magyarország területén ismeretesek voltak vándorlásaikról, ingázásaikról, és mindközben minden munkaalkalmat megragadtak. Vándorlásaik folytatódtak a két háború közötti Jugoszláviában is. Mindenhol megtalálhatóak voltak. A szorgalmukról és megbízhatóságukról ismert helybéli munkásokat mindenhol megbecsülték. Bőven kivették részüket Belgrád építési munkálatainál, az ottani építési vállalkozók szívesen alkalmazták őket, előnyben részesítve a szerbiai munkakeresőkkel szemben is. Ott voltak ezenkívül a jugoszláv tengerparton, a boszniai erdei fakitermelő munkálatokon, de eljutottak Macedóniába és Crna Gorába is. Bennük is élt a keserűség nemcsak a nemzeti elnyomás miatt, hanem azért is, mert az 1919-1920-as jugoszláv agrárreform egy barázda földet sem juttatott nekik. A felszabadítókként üdvözölt magyar rendszertől itt is földet reméltek, s a földigénylők hosszú névsorát, már az első hetekben elkészítették. A türelmetlen várakozás hetei, hónapjai következtek. A földosztás azonban elmaradt. Igaz, itt is főleg a sokgyermekes családoknak juttattak némi földet, legtöbbször egy-két holdat parcellákban, és ONCSA-házakat is kaptak, de mindezek csak morzsáknak szá-

mfittottak, az elvárásokhoz viszonyítva. Ezért itt is kedvező talajra hullott a Nyilaskezes Párt propagandája. A párt Észak-Bácsbodrog vármegyei szervezetének egyik, 1944. március elsején készült kimutatása szerint a párt helyi szervezetének összesen 305 tagja volt, ezek közül 95 volt a nő.⁸³ Nem látszik valószínűnek, hogy a későbbi vérengzők kezébe jutott a teljes névsor, és ezek után áldozatokká váltak. Egyedüli bűnük csak az volt, hogy földet reméltek, s így beiratkoztak a nyilas szervezetbe.

Kanizsa október 8-án váltott gazdát, amikor a szovjet csapatoknak ezen a részen is sikerült átkelniük a Tiszán. Minden ellenállás nélkül vonultak be a városba, nyomban megalakult a kizárólag szerb polgárokból álló első helybeli Népfelszabadító Bizottság, amely működésének első időszakában 1944 november végéig kizárólag a helybeli szerb lakosság érdekében intézkedett.

Az oroszoknál kívül Bánátból megérkeztek a népfelszabadító hadsereghez tartozók is, akik azután a következő hetekben élet és halál urai lettek. A visszaemlékezők szerint a Bánátból jött partizán fteletvégrehajtók Nikola Radović, Svetozar Knežević Baca, továbbá Oluški Aleksandar (Šaco) és Ugronov Dušan, beceneven Duško voltak. Ez utóbbinak a felesége volt Kandevar Dragica, aki az OZNA főnökének titkárnőjeként tevékenykedett. Kanizsára is jellemző, hogy a városban, bár még október 8-án felszabadult, csak a katonai közigazgatás bevezetése után szabadult el a pokol. Október végén és november elején kezdték összefogdosni az embereket, rögtönzött listák alapján. A városi katonai közigazgatás egyik okmányából látható, hogy kezdetben még nem volt magas azok száma, akiket fogva tartottak, mert azt jelentik, hogy a városi fogdában „22 fasiszta gonosztevőt tartanak fogva”. Az elfogottakat a városháza pincéjébe vitték, itt verték és kínozták őket, és zömüket itt agyon is verték. Hulláikat azután éjjelenként szekéren vitték a Szigetre. Itt állítólag néhány napig temetetlenül heverték, mésszel leöntve. Ezután néhány, ugyancsak magyar helybeli lakost tereltek ide gödröket ásni és az áldozatokat úgy-ahogy elhantolni. Utána ezek közül is néhányat megölték, hogy minél kevesebb tanúja maradjon a véres történeteknek.

Cseres Tibor a névtelenül nyilatkozók vallomásai alapján leírja, hogy akiket nem vertek agyon a városháza pincéjében, azokat a Tiszához hajtották, és ezek egy részét a Tiszába lőtték, a többieket pedig a Tisza és a töltés közötti szakaszon lőtték agyon és földelték el. Két tömegsír van, a földdel egyenlővé téve. Az egyik tömegsír az út mellett, a másik a Tisza-parton, a strandtól délre, talán 150-200 méternyire, a töltés és a Tisza között.

A kivégzések több időpontban történtek. Állítólag három kivégzési hullám volt, a harmadik 1944. november 22-re esett, akkor 22 emberrel végeztek, és a hóhérok jó tréfának tartották, hogy valamilyen pravoszláv ünnepet tartva a kivégzettek számát ehhez a dátumhoz igazították.

Ezek a napok voltak egyébként az utolsó tömeges kivégzések napjai, mert ekkor már nagyjából eldőlt a jugoszláviai magyarok sorsa. 1944. november 21-én az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) határozatot hozott, hogy a jugoszláviai németeket megfosztják állampolgárságuktól. Eddig nem lehetett tudni, hogy a magyarok hasonló sorsra jutnak-e vagy sem. Mivel a magyarokra vonatkozólag ilyen határozatra nem került sor – külső tényezők hatására is –, a tömeges vérengzéseket fokozatosan le kellett állítani. De erről még majd lesz szó. Matuska Márton a visszaemlékezők nyilatkozatai alapján nagyjából hasonlóan írta le a kanizsai véres napokat.

Megtudhatjuk, hogy a kanizsai halálraftéltek közül kettőnek is sikerült megmenekülnie a vérfürdőből. Az egyiket Nagy Jánosnak hívták, aki a véletlennek köszönhetően megmenekülését. Hamarosan átszökött Magyarországra, de visszatért, amikor is mint gyanús egyént letartóztatták. Az adatokat elküldték Zentára, ahonnan rövid időn belül megjött a rendelet, hogy szabadon kell engedni. A másik egy Ladócki Mátyás nevű mezőőr volt, akinek amikor a kivégzésre terelték őket, sikerült kötelékeit eloldoznia, egy ideig rejtőzködött, azután előjött, és a továbbiakban semmilyen kellemetlensége nem volt. Ebből a két példából is látható, hogy mennyire lehettek bűnösök azok, akiket a halálba küldtek.

Matuska leírja, hogy 1945 áprilisában a kóbor kutyák kikaparták azokat a futóárkokat, amelyben a hevenyészetten elhantolt áldozatok nyugodtak, és ez az esemény a lakosság körében általános izgalmat és felháborodást váltott ki. Ezér Ilija Basta, járási OZNA-tiszt terepszemlét tartott, majd intézkedett, hogy a halottakat ki kell ásni, és rendesen eltemetni. Megalakítottak egy exhumáló bizottságot, s mintegy 60 tetemet ástak ki, s három kivételével mindannyiukat azonosították, majd adataikról szabályos listát állítottak össze. Hogy az említett OZNA-tisztnak volt-e valamilyen szerepe a kanizsai véres napokban, az soha sem derült ki. Tény az, hogy az exhumálás után hamarosan pisztollyal főbelötte magát, síremléke ma is ott áll Zentán, a temető fala mellett.⁸⁴

Itt is felmerül a fájóan visszatérő kérdés, hogy kik voltak a gyilkosok, és mennyi volt az áldozatok száma. Már felsoroltuk, hogy a túlélők kiket neveztek meg, mint a helybeli vérengzések fő értelmi szerzőit. Cseres állítása, miszerint ezek többsége olyan szerb volt, aki 1941 előtt Kanizsán lakott, nem fedti teljes egészében a valóságot. Kanizsán is megalakult a népfelzabardító bizottság, majd az ugyancsak szerbekből álló néppőrség tagjainak azonban csak egy kis része volt helybeli, többségük a Bánátból összejöttekből tevődött össze. Egyrészt ők voltak a kivégzések közvetlen végrehajtói, de nem csak ők. Az egyik 1949-ben holtta nyilvánított kanizsai áldozatra vonatkozó járásbíróági okmányból kiderült, hogy az illetőt 1944. november 21-én vagy 22-én az „expedíciós század” ismeretlen helyre vitte el, és azóta nem adott életjelt magáról.⁸⁵ Tehát Kanizsán is megjelent a vérengzés napjaiban Petar Relić-Čedo vajdasági OZNA főnök halálszázada, mint Zentán, Becsén és más helységeken is, hogy „besegítsenek” a helybelieknek az „ötödik hadoszlop” megsemmisítésében és megteremtsék az előfeltételeket a „szébb szocialista távlatok kiépítésére”.

Mennyi volt a kanizsai áldozatok száma? Erre sajnos még ma sem tudunk pontos választ adni. A háború után a helybeli kivégzetteknek egy kis töredékét nyilvánították holtta. Az elmúlt évtizedekben a suttozva kimondott véleménynyilvánításokban, visszaemlékezésekben kitartóan élt a meggyőződés, hogy Kanizsán 1944 tragikus őszén 300 embert végeztek ki. Állítólag egyik kanizsai fő ítéletvégrehajtó (Ugronov Dušan-Duško a 300. hulla láttán a következő szavakkal tiltakozott: „Eltársak, hagyjuk abba. Ha megölünk minden magyart, ki fog nekünk dolgozni?”

Matuska Márton könyvében az egyik tanú visszaemlékezése alapján közzétett egy (természetesen nem teljes) 34 nevet feltüntetett névsort. Összehasonlítva ezt a lajstromot, a kanizsai állítólagos háborús bűnösök névsorával, csak Bagi Antal vendéglős nevét találtuk meg, tehát a többiek soha sem szerepeltek háborús bűnösökként, és ártatlanul haltak meg.

De vegyük elő a Kanizsára vonatkozó 1941. évi őszi magyar népszámlálási adatokat, valamint a katonai közigazgatás 1944. évi december végi adatait. A városnak 1941 őszén 19.336 lakosa volt, s közülük 18.853 magyarnak vallotta magát. Ugyanakkor a katonai közigazgatás anyagában az áll, hogy 1941-ben 17.500 magyar nemzetiségű polgár élt Kanizsán. (8.000 férfi és 9.500 nő). 1944 december végén 220 magyar férfival kevesebbet mutattak ki. A két kimutatás közötti eltérés egyébként 1.353. Ha leszámítjuk a Velebit községbe telepített mintegy 500 székely magyart, akik 1944 őszén elmenekültek, továbbá az anyaországból idehelyezett tisztviselőket és tanügyi munkásokat, akik nem várták be a rendszerváltozást, továbbá a városból elmenekült kb. 90 kanizsai illetőségű magyar lakost, akkor is a két adat közötti különbség annyira szembeötlő, hogy majdnem bizonyítottnak véljük a 300-as áldozati létszámot. A kanizsai áldozatok egy részének holtta nyilvánítása a hozzátartozók kérésére már 1946-ban megkezdődött. Mivel akkor a sebek még túlságosan frissek voltak, szentségtörés számba ment volna, ha csak burkolt formában is megfogalmazzák, hogyan vesztette életét az illető. Így hát egy-egy szövegezés a halál, illetve az eltűnés okáról mosolyt is válthatna ki, ha nem tragikus eseményekről lenne szó. Csak néhány példát említenénk meg erre vonatkozólag. A Rekecki János kanizsai lakos holtta nyilvánítását bizonyító dokumentumban pl. az áll, hogy az illető 1944. október 27-én kiment az utcára, és a véletlen lövöldözés folytán életét vesztette. Sóti Dezső kanizsai lakos egy nappal előbb ugyancsak kimerészkedett az utcára, bár ez tiltva volt, és így eltűnt. Gajda József a kanizsai községhez tartozó Uzunovicsevőről hasonlóképpen vesztette életét, mivel október 22-én a szigorú tilalom ellenére az utcára ment, és a véletlen lövöldözés következtében a halálát lelte. Koncz István kanizsai lakost hasonlóképpen érte a halál, november 22-én kiment az utcára, a véletlen lövöldözésben elesett és utána eltűnt.

A későbbi évek holtta nyilvánítási bírósági anyagában már egyszerűbben fogalmaztak. Szabados Pál holtta nyilvánítási okmányában csak azt tüntették fel, hogy 1944. október 31-én Kanizsán eltűnt. Fejes Ferenc halálával kapcsolatban a holtta nyilvánítási dokumentumban az áll, hogy Kanizsa felszabadulásának napjaiban tűnt el. Bagi Antarra vonatkozólag pedig megállapították, hogy a város felszabadulása után eltűnt, és többé nem adott életjelt magáról.⁸⁵

Úgy látszik, egyedül a kanizsai és az adorjáni vérengzések ügyében tartottak utólagos vizsgálatot. Ezt Paško Romac tartományi pártvezető kezdeményezte, mivel a két település magyar lakossága a véres időszak elmúltával a pártvezetőség szerint igen lehangolt és politikailag rendkívül passzív volt. Tudjuk, hogy Paško Romac nem tartozott a bosszúállókhoz, és 1944. november 21. után, amikor már lényegében eldőlt, hogy a magyarok nem osztoznak a németek sorsában, ő követelte a leghatározottabban a magyarokból álló munkaegységek megszüntetését – lényegében a táborokba hurcolt férfilakosság szabadonbocsátását, ami 1944 december elejétől meg is kezdődött. Tudni vélik továbbá, hogy Mihajlo Oluškit, a kanizsai vérengzés egyik főbűnösét a szabadkai Katonai Bíróság állítólag halálra ítélte és kivégezte, két társa pedig két-két évi börtönbüntetést kapott. Erre vonatkozóan a bírósági anyagban végzett kutatásaink ezideig nem vezettek eredményre.

ADORJÁN

Az adorjáni esztelen vérengzés előzményei talán még 1918 őszéig nyúlnak vissza.

1918 november elején az osztrák-magyar hadsereg kivonulása után Kanizsán is megjelent a szerb királyi hadsereg egy kisebb egysége. A bevonulás a Bácskába és a Bánságba lényegében teljes rendben történt, leszámítva egy incidenst. A súlyos összetűzés éppen Adorjánon történt. Még 1918 novemberének egyik napján Kanizsáról 2 katona átrándult Adorjánra, és a falu vendéglőjében garázdálkodtak, s teljesen lerészegedve az egyik falusi gazdát arra akarták kényszeríteni, hogy kocsin szállítsa vissza őket Kanizsára. A gazdálkodó attól félt, hogy a fogatot utána nem kapja vissza, s állítólag az istállója alatt elrejtett, frontról hozott fegyverével megölte a katonákat, majd holttestüket szomszédai segítségével az éjszaka leple alatt kivitte a Tiszára és a vízbe dobta.

A kanizsai szerb városparancsnokság pár napig tartó nyomozás után fényt derített az esetre. Ezután katonaság érkezett a faluba, és felgyújtotta az ún. Alvéget, ahol a gyilkosság történt, s mivel egyesek oltani kezdték a tüzet, ötöt közülük a helyszínen agyonlőtték, 50 férfit pedig túszként magukkal hurcoltak.

A szerb hadseregfőparancsnokság dokumentumaiban másként emlékeznek meg az esetről. Úgy állítják be a dolgokat, hogy megtorlásként valóban a falu felgyújtását tervezték, de ettől elálltak. Nincs említés az öt helybéli polgár kivégzéséről, de a túszszedés az okmányok adatai szerint is megtörtént. Itt mondanánk el, hogy a szerb főparancsnokság rendelete alapján más helyekről is szedtek túszoikat az ismertebb magyar polgárok soraiból. Ezeket a szerbiai Smederevo várába hurcolták, és hónapokig ott tartották őket. Később mindannyiukat szabadon engedték.

Kevés a valószínűsége annak, hogy az ismertett események közvetlenül is kihatottak volna az 1944 őszi adorjáni tragédiára, de mivel a helybeli nép soraiban évtizedekig élt az a hiedelem, hogy 1944 őszén az 1918-ban meggyilkolt két szerb katona halálát is megbosszulták, fontosnak tartottuk ezeknek az eseményeknek az ismertetését is.

Mi is történt 1941 áprilisában? A falu határában a magyar katonák elfogtak két szerb telepest, akik a felbomlott jugoszláv hadseregből hazafelé tartottak, valószínűleg a Kanizsa melletti Velebit településre. A katonák foglyul ejtettek egy zsidó orvost is. Az egyik helybeli magyar lakos meg akarta menteni őket, de ez nem sikerült. Az elfogottakat a helyszínen agyonlőtték. Más esemény nem is történt a faluban 1944 őszéig.

A visszaemlékezők tudni vélik, hogy az első partizán fegyveres csoport 1944 október 30-án érkezett a faluba a Bánátból. Ez a csoport csónakokon jött át a Tiszán. Ez az adat nem lehet pontos, mert Kanizsa már október 8-án felszabadult, s nem valószínű, hogy a közeli Adorjánra addig senki sem vonult be. Az adatközlők szerint október 30-án a partizánok nagy lövöldözésbe kezdtek a faluban, s az akkori vérengzést két géppuskás orosz kozák katona akadályozta meg. Másnap, vagyis október 31-én Kanizsa felől megérkezett egy fegyveres partizán szakasz. Parancsnokuk Nikola Radović volt, akinek édesapját a magyar katonák 1941-ben agyonlőtték, és állítólag az ő agyában fogalmazódott meg a bosszú terve, hogy ezért 50 helyi magyarnak kell megfizetnie. Ez a feltételezés valószínűnek látszik, mert 56 helybéli magyar lakost végeztek ki a bosszúállók. Az adorjáni áldozatok névsorát a helybéli egyházközségi halotti anyakönyvbe

bejegyezték. Ezt Firányi Lajos plébános végezte el, s az elhunytak mindegyikéről megállapította, hogy nem részesültek az utolsó kenetben, ami azt jelenti, hogy készületlenül érte őket a halál. Az áldozati névsort Cseres Tibor és Matuska Márton is leköszölte munkájában, ezért itt nem tesszük közzé, hanem majd egy tervezett külön publikációkban.

Sajnos, a későbbi időszakban az egyházközségi lelkészek közül csak Firányi Lajos adorjáni plébánosnak volt bátorsága, hogy a halotti anyakönyvbe bejegyezze az összes helybeli áldozat névsorát. Az egyház képviselői közül ma ezt a tényt azzal magyarázzák, hogy az egyház csak azokat jegyezhetette be a halotti anyakönyvekbe, akiket egyházi szertartással temettek el. Így történhetett ez meg Bezdánban is, ahol az áldozatok jó részét később exhumálták és más helyen temették el. Nem valószínű, hogy ez a magyarázat fedi a teljes valóságot. Kanizsán – mint ahogyan már ismertettük is – később ugyancsak exhumáltak mintegy 60 áldozatot és utólag eltemették őket, mégis, tudomásunk szerint nem vezették be nevüket a helybeli plébánia halotti anyakönyvébe. A magyarázat csak az lehet, hogy az egyház sem merete ezt a kérdést feszegetni, de az áldozatok hozzátartozóinak többsége sem indította meg a holtta nyilvánítási eljárást. (Előfordulhattak ugyan utólagos bejegyzések az egyházi halotti anyakönyvekbe, így történt az pl. Temerinben is.)

Az adorjáni visszaemlékező, Babinszki Mihály nyilatkozatából megtudjuk, hogy a tragikus 1944. október 31-én a partizánok az egész falu férfilakosságát a templom előtti térre terelték. Itt minden névsor nélkül, úgyszólván szemre elkülönítették azokat, akiket még aznap délután vagy estefelé a Tiszához hajtottak, és mindannyiukat a folyóba ölték.

Az áldozatok között volt egy magyarországi illetőségű egyén is, továbbá egy itt vendégeskedő, illetve itt rekedt szegedi tanár is, aki hiába könyörgött, hogy őt ne vigyék el, hiszen nem is idevalósi. Ezen a napon került haza egy Sándor Lukács nevezetű helybeli, aki addig a magyar hadseregben szolgált. Még jóformán meg sem tudott mosakodni, máris érte jöttek.

Az említett napon valóban 50 embert végeztek ki, ahogyan a bosszúállók előre eltervezték, a többieket, akik rejtőzködtek, november első napjaiban ölték meg. Egyenként, attól függően, hogy mikor kerültek kézre.

A zentai Történelmi Levéltárnak a háború utáni zentai járás bírósági fondjában végzett kutatásunk eredményeként megállapítottuk, hogy az adorjáni ártatlan áldozatok nagy részét a háború után holtta nyilvánították. Az első években, s később is, a bírósági határozatokban mindenképpen igyekeztek leplezni, hogyan halt meg az, akinek a holtta nyilvánítását végezték. A halál okát sokszor komolytalanul fogalmazták meg. Íme néhány példa: Az 1946-ban holtta nyilvánított Lackó Antal kereskedőről azt „állapították meg”: 1944. október 31-én kiment a Tisza-partra, bár ez tiltva volt, és egy véletlen lövöldözés folytán életét vesztette. Hasonló megfogalmazással nyilvánították holtta Remete Józsefet is 1947-ben. Ő is, a véletlen lövöldözés folytán golyótalálat következtében a Tiszába esett. Hasonló „tragikus véletlen” folytán halt meg Horváth Gyula is a Tisza-parton 1944. október 31-én. Az ugyancsak 1947-ben holtta nyilvánított Ladócki István esetében már más fogalmazással éltek: „1944. július 8-án vízbe fullt, halálának időpontjául azonban 1944. november 2-át jelölték meg.” Az 1947. évi bírósági anyagban megtalálhatjuk még, hogy „a véletlen Tisza-parti lövöldözés” áldo-

zatai lettek még: Veres Ferenc, Pásztor János, Milutinovics Gyula és SÁtai János. 1948-ban hasonló okokat tüntettek fel Bognár Sándor esetében is. Ebben az évben azonban, úgy látszik, a zentai járásbírószágon a holtta nyilvánítási okok ilyen komolytalan megfogalmazása a teljes hitelvesztés veszélyével fenyegetett, mert ettől kezdve reálisabban fogalmaztak. Ezért Szabó Ferencről a holtta nyilvánítási okmányban nyíltan ki is mondták, hogy a fegyveresek 1944. október 31-én elvitték a Tisza irányába, ahonnan soha sem tért vissza. Gondis Vilmos holtta nyilvánítási anyagában található a legrészletesebb fogalmazás: őt is a falu főterére terelték, ahonnan egy csoporttal a Tisza felé vitték, ahol valószínűleg kivégezték.

A holtta nyilvánítások a következő években is folytatódtak. Kőrömi Gyula halálával kapcsolatban, 1950-ben a járásbírószági határozatban pontosan megfogalmazták. 1944. október 31-én Adorjánon kivégezték. A továbbiakat nem soroljuk.⁸⁶

Az egyik adatközlő szerint Nikola Radković, akit a visszaemlékezők az adorjáni vérengzés egyik fő felelősének és bűnösének tartanak, 1991-ben Csurogon élt és tudomásunk szerint bűneiért soha senki sem vont felelősségre.

OROMHEGYES

Két katolikus pap munkájában* szó esik arról, hogy mi történt Oromhegyesen 1944. őszén. A névsorban 14 helybeli áldozat nevét tették közzé. El kell mondani, hogy Oromhegyesen sem 1941 áprilisában, a honvédség bevonulásának napjaiban, sem 1942. januárjában nem történtek atrocitások, s a néhány ott élő szerb családnak tudomásunk szerint semmi bántódása sem történt. Ebből következően egy helybeli lakos neve sem került a háborús bűnösök jegyzékére. Tehát a kivégezettek legtöbbszörének valószínűleg csak az lehetett a bűne, hogy a Horthy-éra éveiben beiratkozott valamelyik akkori szervezetbe vagy pártba.

A háború utáni holtta nyilvánítási bírószági anyagban eddig két helybeli magyar polgár nevét találtuk meg. Nevük megtalálható a *Historia domus*ban is. Az egyiket Cérna Andrásnak hívták és a zentai járásbírószág 1950-ben nyilvánította holtta. A megindoklásban az szerepel, hogy az illető még 1944. szeptemberében eltűnt Oromhegyesről, október 25-én pedig golyó által kivégezték. A másik helybeli polgárt, Bakota Ferencet 1954-ben nyilvánították holtta.⁸⁷

ZENTA

Zentára 1941. április 13-án vonultak be a magyar hadsereg egységei. Itt is, mint mindenütt, a magyar lakosság lelkesen fogadta a bevonulókat. A 23 évig tartó elnyomatás után, mindenki egy szebb jövőben reménykedett. Zentán is a földosztásban bíztak, mert a magyar lakosság többségét itt is a földnélküli nincstelenség képezték, akik létbizonytalanságban tengették mindennapi életüket. Persze azzal csak kevesen voltak tiszt-

* Szűcs Márton és Kovács József a plébániák ún. *historia domus*-ai alapján elsőként próbálták meg – titokban – feljegyezni a bácskai vérengzések eseményeit és áldozatait.

tában, hogy a Horthy-rendszer Magyarországon sem oldotta meg az égető szociális problémákat.

A királyi Jugoszlávia felbomlásának napjaiban Zentán is megalakult a nemzetőrség, melynek főleg magyarok voltak a tagjai. Elsősorban a rend és a vagyoni biztonság megóvására törekedett, amelyet a magyar hadsereg bevonulásáig sikerült is megőrizni. Nincsenek adataink arról, hogy a nemzetőrség a rendszerváltozás előtt erőszakosan fellépett volna a helybeli szerb lakosság ellen. A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság elaborátumában sem találtunk erre vonatkozó adatokat. Ebben a dokumentumban a zentai bevonulásról csak röviden emlékeztek meg, s ezeket az adatokat is erősen megkérdőjelezhetjük. Eszerint a honvédség egyik egysége 1941. április 13-án vonult be a városba, ezután hamarosan lövöldözés kezdődött, és a nemzetőrség megkezdte a letartóztatásokat, és a következő napokban összesen 484 szerbet öltek meg.⁸⁸

Ezt a felelőtlenül megállapított magas számot, azután évtizedekig úgyszólván igazságként kezelték és még a legkomolyabb tudományos igényességgel megírt munkákban is felhasználták. Akarattal vagy véletlenül de nem használták fel a Harcos Szövetség Zentai Helyi Szervezetének a 70-es években kiadott publikációját, amelyben az antifasiszta ellenállási harc zentai áldozatainak a névsorát jelentették meg. Itt megtalálhatjuk, hogy 1941. áprilisában a honvédség bevonulása alkalmával 53 embert öltek meg. A zentai antifasiszta áldozatok száma az egész háború alatt nem érte el azt a számot, amelyet az ankétbizottság közölt az 1941. évi áprilisi bevonulással kapcsolatban.

Figyelmesen áttanulmányoztuk a háborús bűnösökről összeállított listát, ahol összesen 32 zentai egyén nevét találtuk meg. Őket az 1941. áprilisi eseményekért nyilvánították háborús bűnösöknek, egyet pedig a helybeli zsidó polgároknak 1944. áprilisában történt elhurcolása miatt. Egyesekről nem lehetett hiteles pontossággal megállapítani, hogy zentai illetőségűek voltak-e, vagy pedig odahelyezett anyaországiak. Néhányuknál feltüntették, hogy szökésben vannak, egynél pedig, hogy Zentán tartózkodik, tehát bűnössége nem lett bebizonyítva. Itt említenék meg, hogy a háborús bűnösöknek feltüntetett helybeli magyar polgárok közül csak hatnak a nevét találtuk meg azok között, akiket 1944. november 9-én, minden külön tárgyalás nélkül egyszerűen likvidáltak. A háborús bűnösöknek nyilvánított személyek közül még háromnál feltüntették, hogy az ítélet végrehajtva. Tehát Zentán sem csak az a 65 helybeli polgár veszett oda a megtorlás napjaiban, akiket november 9-én éjjel kivégeztek.⁸⁹

A város 1944. október 8-án cserélt gazdát. A következőkben Olajos Mihály nyilatkozatát ismertetnénk, amelynek valószínűségében nem kételkedhetünk. Még azon a napon megkezdte munkáját a Helyi Népfelszabadító Bizottság, amely még 1944. márciusában illegális körülmények között alakult meg, hat szerb és egy magyar taggal. Majdnem minden tagja előzőleg részt vett a munkásmozgalomban és a népfelszabadító harcban. A helyi népfelszabadító bizottság az első napokban valóban a jugoszláviai népfelszabadító harc által proklamált politikai elvek szellemében kezdte meg a munkáját. Az első határozata értelmében a város lakosságának nemzeti összetételére való tekintettel a bizottságba utólag még három magyar tagot is beválasztottak. A népfelszabadító bizottság keretében itt is megalakult a háborús bűnöket kivizsgáló külön albizottság. Felmerült a kérdés, mi történjen azokkal, akik 1941-ben és a háború további éveiben valamilyen büntetést követtek el. Valószínű, hogy ilyenek meglehetősen

kevesen lehettek, mert akik bűnösnek érezték magukat, többségükben elmenekültek. A feljelentések azonban sorjában érkeztek. Elhatározták, hogy azokat, akiket feljelentettek, le kell tartóztatni, majd bíróságot szerveznek, hogy lefolytassák a vizsgálatokat, és a büntetéseket csakis a bírósági döntés alapján mondják ki. Ez volt a zentai népfelszabadító bizottság álláspontja, és ehhez az első időszakban szigorúan tartották magukat.

Több mint egy hétig úgy látszott, hogy minden rendben van. Megindítottak egy helybeli lapot is két nyelven. Az első számnak a címe: Sencanske novine — Zentai Újság, a második számot azonban átkeresztelték Sloboda — Szabadság címűre.

Isa Nešić, a zentai népfelszabadító bizottság ideiglenes elnöke a polgármesteri hivatal helyiségében rendszeresen fogadta a polgárokat, akik ügyes-bajos dolgaikban fordultak hozzá, s a magyar polgárokkal anyanyelvükön tárgyalt. Ezekben a napokban érkezett a városba a nemrégiben megalakult 8. Vajdasági Brigád, amely akkor még korrekt magatartást tanúsított, csak később vált rossz hírűvé. Felvonulást rendezett a város központjában, amelyen rengeteg helyi polgár is részt vett, és üdvözölte a brigádot. A felvonuló brigádok többségükben magyarok voltak. Isa Nešić hozzájuk magyarul beszélt.

A letartóztatottakat hozzátartozóik rendszeresen látogathatták, s élelmet is hozhattak nekik. Mintegy 80-90-en lehettek foglyok. Közülük többen személyes közbenjárásokra szabadultak ki. 1944. október 17-én azután bevezették a katonai közigazgatást, s akkor egyszerre minden megváltozott. Megérkeztek a városba a közigazgatás legfelelősebb katonái és polgári beosztottjai: Pavle Gerenč ezredes, Stevan Doronjski vajdasági pártfunkcionárius és Doktor Slavko Kuzmanovic. Sürgős értekezletet tartottak a helybeli népfelszabadító bizottsággal. Olajos Mihály jól ismerte Doronjskit és Gerenčtet még a háború előtti munkásmozgalomból, ezért találkozásuk igen szfvélyes volt. Olajos Mihály egyébként elégedetten fogadta a katonai közigazgatás bevezetését. Ettől a helyzet javulását várta. Amit azután a vendégektől a népfelszabadító bizottság ülésén hallott, egyenesen megdöbbenetett. Az ő álláspontjuk elfogadását várta tőlük, de nem ez történt. Stevan Doronjski szószerint a következőket modnotta: „A németeket el fogjuk innen kergetni. Mi a németekkel nem élhetünk ugyanazon országban, mindazon büntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden német bűnös-e? A magyarok ügye még nincs eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadító bizottságnak.”

A népfelszabadító bizottság magyar tagjai Olajossal az élen, akik az antifasiszta mozgalomhoz tartoztak, ezek után abba a helyzetbe kerültek, hogy el kellett hagyniuk az ülést, csupán azért, mert magyarok voltak. Mielőtt ez megtörtént, az ülésen még elhangzott a javaslat, hogy ne adjanak ki helyi lapot, mert lesznek központiak. Kimondták továbbá a vendégek, hogy nincs megengedve a magyar nyelv nyilvános használata.

Ezt követte a zentai városi parancsnokság 1944. október 31-i 41. számú rendelete. N. Ninković aláírásával, amely megtiltotta, hogy bármely hirdetményt, plakátot és brossurát magyar nyelven nyomassanak és egyben elrendelte, hogy mindent kizárólag szerbhorvát nyelven szabad megjelentetni.⁹⁰

Hamarosan újabb hasonló szellemű rendeletek következtek. A magyar polgároknak pl. be kellett szolgáltatniuk rádiókészülékeiket és a legszigorúbb büntetéseket helyez-

ték kilátásba azokkal szemben, akik a rendeletnek nem tesznek eleget. Persze a teljes félelemben élő magyar polgárok közül csak igen kevés akadt, aki nem engedelmeskedett. Később, 1944. decemberében a rádiókészülékeket visszaszolgáltatták, de csak az úgynevezett becsületes magyaroknak. Olajos Mihály elmondta, mi is történt a tragikus zentai november 9-e éjszakáján. Már megemlégtettük, hogy egyes helybeli letartóztatott magyar polgárok ügyében — akik nyilvánvalóan ártatlanok voltak — Olajos és mások is interveniáltak a katonai parancsnokságnál — egyes esetekben sikeresen. Ezeket szabadon is bocsátották. Számuk azonban csekély volt. A börtönben még 70-90 ember maradt.

Egyik novemberi reggel Olajos ismét megjelent a városházán, ahol jelentkezett Isi-dor Nešić városelnöknel, aki közölte vele a megdöbbentő hírt:

— Misa, a letartóztatottakat az éjjel likvidálták.

— Ki?

— Nem tudom, én is kész tények elé vagyok állítva. Az éjjel érkezett egy katonai osztag és valamennyiüket lelővöldözte. Mászt én sem mondhatok.

Olajos Mihály visszaemlékezéseiben még elmondta, hogy később megtudta, az OZ-NA akkori parancsnokának Petar Relićnek az utasítására jött Becséről egy osztag katonája és ez hajtotta végre a kivégzést. Nincs kizárva, hogy a zentai népfőrség egyes tagjai is részt vettek ebben az öldöklésben. Közülük még ma is életben vannak néhányan.⁹¹

Ez az elbeszélés kiegészítésre szorul. Bevezetésként meg kell említenünk, hogy az események menetét teljesen megértjük. E sorok írója Olajos Mihálytól 1991. június 6-án levelet kapott, melyben közölte, hogy az év május 15-én telefonbeszélgetést folytatott Vladimir Petkovval, a zentai származású, s jelenleg Belgrádban élő nyugdíjossal az 1944. évi novemberi eseményekről. Petkov ugyanis jelen volt a zentai áldozatok kivégzésénél. Már akkor elmondta Olajosnak, hogy ama november 9-én éjjel érte küldtek valakit, hogy azonnal menjen a városházára. Ment is. Elmesélte a telefonba Isa Nešić tiltakozását és távozását s még azt is, hogy egy másik befolyásos egyén, Isa Pejin szava volt a döntő abban, hogy kiket kell kivégezni. Megemlégtette, hogy egy embernek sikerült kiszabadítania a kezeit, majd kiszökött a halálmenetből és megmenekült. Ekkor Petkov még kifejezte kétségét, hogy fogadja Olajost, és részletesebben is elmondja, hogy mire emlékszik.

Olajos május 23-án látogatott el Petkovhoz. Ez alkalommal két órát beszélgettek. Beleegyezett, hogy beszélgetésük tartalmát Olajos megszövegezi és az újságban közlésezi. Ugyanúgy egyetértett azzal is, hogy Olajos a cikket az újvidéki Magyar Szóban és a Dnevnikben is megjelenteti. Azt is megbeszélték, hogy Olajos a közlés előtt megküldi Petkovnak a cikket, jóváhagyás végett — ellenőrizze le a tartalmát, változtassa, helyesbítse, töröljön, hozzáadjon stb.

Olajos el is küldte a szöveget amelynek az „Egy résztvevő visszaemlékezései” címet adta. Ehelyett június elsején levelet kapott Petkovtól, amelyben közölte vele hogy a két idős beszélgetéséről megírt szöveget semmilyen verzióban ne közölje publicisztikai vagy más történelmi célkitűzésekből. Az adatközlőnek joga volt így dönteni, s azért akkor Olajos Mihály cikke nem is jelent meg az újságokban. Ehelyett a cikk másolatát 1991. június 12-én elküldte e sorok írójának, azzal a kikötéssel, hogy halála előtt ne használja fel, elhalálózása után azonban — e sorok írója — szabadon határozhat, mivel nem köti semmilyen adott szó.

Olajos Mihály azóta sajnos elhalálozott, ezért fontosnak tartjuk közölni azt is, hogy mi is volt az, amelyet Petkov utólagos kérésére nem jelentethetett meg.

Cikkének bevezetőjében kitért arra, hogy Vladimir Petkov Belgrádban él, jól emlékezik a régmúlt idők eseményeire, bár Olajos látogatásakor már 81. életévében járt. Íme Vladimir Petkov nyilatkozatának tartalma, amelyben a zentai véres éjszaka eseményeit valamennyire másképpen ismerteti.

Az emlékezetes november 9-ének éjszakáján értesítették, hogy jöjjön a városházára. Itt már több helybeli szerb polgár gyűlt össze. Közöttük volt Isa Nešić, akkori városelnök, az ismert polgárok közül pedig Isidor Pejín és még három felfegyverzett partizán katona, akiket azelőtt sohasem látott.

A beszélgetésekből csakhamar megtudta, hogy a partizán fegyveresek azért érkeztek a városba, hogy a letartóztatott helybeli magyarokat bírósági ítélet nélkül likvidálják. Élénk vita alakult ki. Isa Nešić városelnök határozottan ellenezte ezt az eljárást. A város népfelszabadító bizottsága ugyanis régebben határozatot hozott, hogy a letartóztatottakat ügyét bíróságilag vizsgálják ki, miután ez a szerv megalakul. Mivel Nešić erélyes tiltakozásának nem volt semmilyen fogantaja, ő felkiáltott: Ebben a szörnyű bűntettben nem veszek részt. Ezután elment.

A felfegyverzett hármastartó csoport tovább követelte, hogy adják át nekik a letartóztatott magyarokat, azzal a megjegyzéssel, hogy a magyarokon bosszút kell állni. Ezután hármásával elővezették a letartóztatottakat, Vladimir Petkovnak pedig elrendelték, hogy készítse el a névsort, feltüntetve a legfontosabb személyi adatokat. Elhangzottak még egyes nevek, olyan polgárookra vonatkozólag is, akik nem voltak a börtönben, ezekért fegyvereseket küldtek, behozták őket a városházára.

Isidor Pejín volt élet és halál ura ezen az éjszakán. Az ő szava volt a döntő, a partizán fegyveresek úgyszólván minden ellenvetés nélkül elfogadták véleményét, hogy kiket kell kivégezni. Petkov megkísérelte, hogy egyes embereket megmentsen. Isidor Pejín pl. azzal vádolta dr. Ferenci Antal ügyvédet, hogy 1941. májusában tagja volt annak a tízes bizottságnak, amelynek az volt a feladata, hogy megállapítsa, kik a régi lakosok, és kik az idetelepített kolonisták. Petkov megjegyezte, hogy Ferenci ügyvéd jogvédelmet nyújtott a munkásoknak, proletároknak, és védte őket a gazdag munkaadókkal szemben, ha ezekkel pereskedtek. Halas Sándort azért találták bűnösnek, mert 1941. áprilisában állítólag maga köré vonta a piros-fehér-zöld magyar nemzeti lobogót és így gyalogolt el Zentától egészen Szegedig, hogy ezáltal magára vonja a figyelmet. Petkov erre megjegyezte, hogy ez nem olyan bűntett, amelyért az illetőnek életével kellene fizetnie. Közbenjárása nem volt eredményes. Egyedül Brukner László vegyeskereskedőt sikerült megmenteniük, akit ezen az éjszakán haza is engedtek. Sajnos, az előkészített lajstromon majdnem minden név mellé keresztet kellett bejegyeznie, ami azt jelentette, hogy halálra vannak ítéelve. Miután ezeket az előkészületeket az irodában befejezték, az áldozatokat előrevezették, kettesével összedrótozták és fegyveres kísérettel a hideg, esős novemberi éjszakán kiterelték őket a Tisza partra, a vasúti töltés közelébe, a várostól nem messze. Az egyik fogolynak sikerült a kezét kiszabadítani, úgy hogy senki sem vette észre. Odasúgta neki, hogy megfelelő pillanatban, ahogy a Népkert melletti sarokházhoz érnek, lépjen ki a sorból és tűnjön el a sarok mögött. Úgy is tett. Az egyik kísérő azonban észrevette és felkiáltott: Az egyik menekül! Petkov erre

odaszólt hozzá: Hadd meneküljön, utána úgymint megtaláljuk. Így senki sem kezdte üldözni, és az illető életben maradt.

A kivégzőhelynek azokat az árkokat használták, amelyeket az árvízvédelmi töltés és a folyó között ástak ki. Valószínűleg a magyar katonaság ezeket az árkokat védelmi célokra tervezte.

Az áldozatokat egyenként végezték ki. Előzőleg mindegyiküket arra kényszerítették, hogy feküdjenek le az árok szélére. A kivégzés után elföldelték őket, de csak igen vékony földréteget húztak rájuk. Úgy hallotta, hogy a következő napokban a hozzátartozók közül egyesek kiásták legközelebbjeik tetemét, és a temetőbe helyezték őket nyugalomra, jeltelen sírokba.

Vladimir Petkov szemtanú az áldozatok közül csak néhánynak a nevére emlékezett, amikor elbeszélgetett Olajos Mihállyal. Amikor azonban Olajos megmutatta neki a kivégzettek lajstromát, még egy tucatszámú nevet is felismert, s ezáltal bizonyította, hogy azokról a személyekről van szó, akiket november 9-én éjjel kivégeztek. Petkov nem emlékezett annak a nevére, akit megmentett. Amikor Olajos megemlíttette neki a Vastag vezetéknévét, ez sem volt elegendő, hogy Petkov visszaemlékezzen.

A Vastag vezetéknévű személy, néhány évvel ezelőtt súlyos betegség után elhalálozott. Özvegye elmesélte Szloboda János publicistának, hogy férjét Vladimir Petkov szabadította ki a halálmenetből. Ezáltal szerzett lényegében tudomást Olajos Mihály arról, hogy Vladimir Petkov szemtanúja volt a tragikus eseményeknek. Mivel a háború után barátságban voltak, sőt bizonyos társadalmi-politikai feladatokban is volt együttes megbízásuk, nem ütközött nehézségbe, hogy találkozzanak, és elbeszélgessenek a zentai hideg napokról.

Olajos Mihály számára az egész beszélgetésből az volt az újdonság, hogy az OZNA hírhedt vajdasági főnöke, Petar Relić mindössze három katonát küldött Zentára a véres terv végrehajtására, vagyis a kivégzésben a helyi népörség is segédkezett.⁹²

Cseres Tibor és Matuska Márton munkájában közzétették a 65 zentai polgár névsorát, ezért ennek a névsornak az ismertetésétől ezúttal eltekintünk, noha az eddigi kutatásaink alapján kétségtelenül megállapítottuk, hogy az áldozatokról készült lista nem teljes. A háború utáni holtta nyilvánítási bírósági anyagból, minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy még néhány személyt kivégeztek november 9-én, illetve ezt az adatot tüntették fel a halál időpontjául. Ezenkívül még a következő időszakban is tűntek el magyar nemzetiségű polgárok, bár a tömegmészárlás ezúttal nem ismétlődött meg. A zentai áldozatok jó részét soha nem nyilvánították holtta. Ugyanakkor a még élő polgárok közül sokan — akik tudnak valamit az akkori tragikus eseményekről — ma sem hajlandók nyilatkozni, még névtelenül sem. Így nagy a valószínűsége annak, hogy a zentai áldozatok pontos névsorát soha nem tudjuk majd összeállítani. Ennek ellenére hitelt érdemlőnek tartjuk Olajos Mihály becslését, hogy a zentai 1944. évi novemberi hideg napoknak 70-90 áldozata volt.

A zentai járásbírói anyagban értékes adatokra bukkantunk, egyes áldozatok holtta nyilvánítása kapcsán. Egyiküket, Lukács Károly szabómunkást pl. 1948-ban nyilvánították holtta. A határozathozatal előtt kihallgatták Popov Jovan és Branovački Danilo városi tisztviselőket is, akik tudtak valamit az 1944. évi zentai novemberi napokról, mert mindketten kijelentették, hogy 1944. november 9-10-e közötti éjjelen az egész csoportot ismeretlen helyre hurcolták el. Később mindenkit közülük háborús bűnösnek

nyilvánítottak és vagyonukat is elkobozták. Kijelentették még, hogy ebben a csoportban volt Szabó Imre is.⁹³

Mindjárt hozzáfűznénk, hogy Lukács Károly nevét valóban feltüntették a háborús bűnösök listáján, Szabó Imre neve azonban itt nem szerepel.

Még egy példát hoznánk fel. Nagy Jánost volt zentai lakost 1951-ben ugyancsak holtá nyilvánították. Mielőtt ez megtörtént volna, a zentai járásbíróóság felvilágosítást kért a városi népbizottság belügyi osztályától. A belügyi osztály 1951. március 8-i keltezésű és 891/9 számú bizalmas jellegű válaszában az áll, hogy Nagy János a megszállás éveiben tagja volt a fasiszta szervezetnek és azért a felszabadulás után likvidálták. Közölték még azt is, hogy az állampolgárság megvonására vonatkozó törvény rá is vonatkozik.⁹⁴

Sorolhatnánk tovább a példákat. Varga Imre zentai hentesmestert 1947-ben nyilvánították holtá, az áldozatokról készült listán azonban nem szerepel a neve. Tóth Szegedi Péter ugyancsak nem szerepel a háborús bűnösök névsorán, 1946. évi holtá nyilvánítási bírósági anyagában, lakonikus rövidséggel csak annyit állapítottak meg, hogy 1944. novemberében eltűnt Zentán. Hasonló rövid mondattal nyilvánították holtá Piszár Jánost is. Kalmár István földművesnél a holtá nyilvánítási bírósági anyagban valamennyivel bővebb indokokat fogalmaztak meg. Eszerint Kalmár Istvánt 1944. októberében elvitték a tanyáról és novemberben nyoma veszett. Vass Domonkos zentai kereskedőről a holtá nyilvánításban az áll, hogy november 9-én tűnt el, de halála napjára november 30-át tűntették fel. Vass Pál zentai lakosról feltüntették, hogy november 9-én tűnt el. Hangya Mátyás ugyancsak a fent jelzett novemberi éjszakán veszítette életét, neve azonban a halállistán nincs feltüntetve.⁹⁵

Itt, ezen a helyen említenék meg, hogy a katonai közigazgatás egész területén a tömeges vérengzésekkel párhuzamban a hatóságok olyan adminisztratív intézkedéseket léptettek életbe, amelyek sejteni engedték, hogy a magyarok is majd osztozni fognak a németek sorsában, akiknek helyzete már régebben eldőlt. Erre vonatkozólag legtöbb adatot a zentai katonai parancsnokság megőrzött levéltári anyagában találtunk, ezért fontosnak tartjuk, hogy röviden ismertessük egyes dokumentumok tartalmát, amelyek híven tükrözik a katonai hatóságok magatartását, akik persze semmi olyat nem tehettek, ami nem volt összhangban a legfelsőbb állami és pártfórumok álláspontjával.

A zentai városi katonai parancsnokság 1944. november 18-i 110. számú bizalmas rendelete értelmében a parancsnokság területén lévő német nemzetiségű 16 és 60 év közötti polgárokat nemre való tekintet nélkül, fegyveres kísérettel a topolyai táborba kellett küldeni. Ugyanígy, fegyveres őrséggel, az említett táborba helyezték el mindazon magyar férfiakat is, akik tagjai voltak a különböző szervezeteknek. Külön megemlézték a nyilaskeresztes párt tagjait, a turáni vadászokat, bocskaiákat(?), imrédistákat stb. Ezenkívül táborba kellett küldeni azokat is, akiknek bűnösségét ugyan nem bizonyították be, de fennállt a gyanú, hogy együttműködtek a megszállókkal.

A rendelet értelmében kötelező munkaszolgálatra mozgósították a 16 és 50 év közötti magyar nemzetiségű férfiakat, akik ideiglenesen a katonai hatóság területén végezték a rájuk bízott munkát. A munkásszázadok megszervezésének módjára is részletes utasításokat adtak.

Minden munkakötelezettségre kényszerített magyar nemzetiségű férfi tényleges fogollyá vált, ez a rendelet további szövegéből is kiolvasható. Fegyveresen őrizték őket,

megtiltották nekik, hogy egyenként vagy csoportosan a városba menjenek, nem fogadhattak látogatókat, ha a városon haladtak át, polgári személyeknek nem volt szabad megközelíteni őket. A csomagküldeményeket nem tiltották meg ugyan, de minden ilyen küldeményt a legszigorúbban ellenőrizték.

A rendeletről mégis kiviláglik, hogy a magyarok és a németek iránti eljárásokban volt némi különbségtétel, a magyarok javára, bár ez ekkor még nem sokat jelenthetett a jövőre nézve. A magyar nőket és gyermekeket — mint látjuk — a helyükön hagyták, bár a nőket sem hagyták azért ki a kötelező munkából. Ezek azonban főleg alkalmi munkák voltak. Ha másra nem, hát beosztották őket szerb családokhoz, ahol minden munkára vonatkozó parancsot teljesíteni kellett.

Az ismertetet rendeletet két nappal később, vagyis november 20-án egy kiegészítő rendelet követte, amelyből látszik, hogy egyes helyeken, így a zentai katonai parancsnokság területén is, megkezdődött minden német nemzetiségű polgár táborba hurcolása. Ebből a térségből egyelőre a topolyai táborba küldték őket.

A magyarokra vonatkozóan is jó néhány kiegészítő utasítást tartalmazott ez a pótrendelet. Lehetőséget adtak arra, hogy a kötelező munkaszolgálat alól felszabadítsák azokat, akik szakképzettségük folytán nélkülözhetetlenek voltak a munkaszervezetekben, vasúton, postán, vagy más közintézményekben. Felszabadultak a kötelező munkaszolgálat alól azok is, akiket a városi bizottságok állandóan vagy ideiglenesen munkaképtelennek nyilvánítottak.⁹⁶

A szakemberek felmentése a munkásszázadokból csak arra az időre vonatkozott, ameddig szükség volt rájuk, s ha onnan elbocsátották őket, vissza kellett menniük a munkaegységekbe.

Jugoszlávia népfelszabadító antifasiszta tanácsa 1944. november 21-én a jugoszláviai németeket megfosztotta állampolgárságuktól. Ez gyakorlatilag törvényesítette a táborokba hurcolásukat. Minden német nemzetiségű polgárra ez a sors várt, függetlenül attól tagja-e volt pl. Kulturbundnak vagy valamilyen más szervezetnek. Csak azok a kevesek kerültek el ezt a sorsot, akik valamilyen módon bizonyítani tudták, hogy tárogatták a népfelszabadító mozgalmat.

Hogy a jugoszláviai magyarok miért kerültek el azt a sorsot, ennek kétségtelenül külpolitikai okai is voltak. Erről a témáról egy külön részben majd részletesebben is foglalkozunk.

Az említett határozat után, amely nem vonatkozott a magyarokra, az egész politikai légkör kezdett megváltozni. Ez érezhető a megőrzött dokumentumból is. A szabadkai katonai körzeti bizottságnak 1945. november 25-ei keltezésű K218-as számú rendeletében, melyet a zentai katonai parancsnoksághoz küldött, elrendelte, hogy az antifasiszta érzésű magyarokat, különösen azokról a területekről, ahol a szláv lakossággal szemben korrekt magatartást tanúsítottak, amennyiben önkéntesen jelentkeznek, minden halogatás nélkül be kell osztani valamelyik harci egységbe.

A továbbiakban elrendelték, hogy mindazon katonai vezetőknek, akik a munkásegységek felügyeletével vannak megbízva, olyan magatartást kell tanúsítani, amely a hadseregben uralkodik, vagyis az emberséges magatartásnak kell kifejezésre jutnia, a felettesek, valamint alárendeltjeik jogai és kötelezettségei kiegyenlítődnek. Rendelkeznek arról is, hogy a táborokból el kell bocsátani mindazon magyarokat, akik nem

vettek részt a délszláv népek üldözésében. Persze még nem a személyi szabadság visszaszerzéséről volt szó, hanem a munkaegységekből való átvezénylésről.

Négy nappal később, vagyis 1945. november 29-én a zentai városi katonai parancsnokság átiratot küldött a helyi népfelzabadtó bizottságnak melyben főleg a német nemzetiségű polgároknak a topolyai táborba való küldéséről rendelkeznek, és itt egyelőre a 16 és 60 év közötti polgárokról volt szó. Gyakorlatilag minden német nemzetiségű egyént ezzel egyidőben a szekityi táborba küldtek. Számunkra ez az okmány azért fontos, mert tartalmából kitűnik, hogy hasonló elbánásban részesültek azok a székely telepes családok is, akiknek nem sikerült idejében elmenekülniük.

Érdekes a zentai katonai parancsnokság 1944. évi november 29-ei leirata Ada, Mohol, Kanizsa, Horgos, és Martonos népfelzabadtó bizottságához, amely egy előbbi, november 26-i keltezésű leiratra utal, arról, hogy a második bekezdést ne vegyék figyelembe, s ne járjanak el azon magyar polgárok ellen, akik tagjai voltak különböző fasiszta szervezeteknek, ha nem követtek el háborús bűnöket.⁹⁷

Tehát ekkor már, ha valakiről ki is derült, hogy a Horthy-érában tagja volt valamelyik jobboldali politikai szervezetnek vagy pártnak, nem küldték a halálba. Hamarosan a topolyai táborból az ott fogva tartott mintegy ötszáz személy legnagyobb részét áthelyezték a különböző munkásegységekbe.⁹⁸

MOHOL

Mohol községbe 1941. április 12-én vonultak be a magyar hadsereg egységei. A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottságnak a bevonulásról készített elaborátumában nincs említés Mohol községről, tehát ez a bevonulás minden zavaró körülmény nélkül zajlott le, s nem járt áldozatokkal. Ennek ellenére azonban erre az időszakra vonatkozóan 12 helybeli magyar polgárt felelősnek tartottak és ezek a háború bűnösök listájára kerültek. Közöttük volt Raffai Mátyás községi jegyző is. Hárman közülük szökésben voltak, bűnösségük indoklása eléggé homályos, néhánynak csak azt rótták fel, hogy 1941-ben nemzetőrök voltak és feltételezhetően a bevonulás előtt bántalmaztak egyes szerb polgárokat. A háborús bűnösökké nyilvánított helybeli polgárok között volt néhány községi tisztviselő is. 1942. januárjának hideg napjai elkerülték Mohol községet, így egyetlen helybeli magyar polgár nevét sem találtuk meg az akkori atrocitásokra vonatkozó anyagban. Tehát Mohol község magyar lakossága nem volt bűnös. Itt is — mint mindenütt — nem volt kevés azoknak a száma, akik beiratkoztak a jobboldali pártokba, vagy más, akkoriban hazafiasnak nyilvánított politikai szervezetekbe. S mi volt a helyzet a szélsőjobboldali Magyar Nyilaskeresztes Párttal? A földigénylők tévesen ettől a párttól remélték gazdasági helyzetük javítását. Mindjárt hozzáfűznénk, hogy a párt helyi szervezetébe iratkoztak főleg a mezőgazdasági munkások soraiból kerültek ki, de összlétszámuk a magyar lakosság számához viszonyítva nem volt magasabb, sőt alacsonyabb, mint a többi Tiszamenti községben. Az egyik 1943. évi januári kimutatás szerint a Nyilaskeresztes Párt moholi helyi szervezetének 33 férfi és 7 nő tagja volt. Heten pedig az ifjúsági csoporthoz tartoztak. A tagság foglalkozása szerint a következőképpen oszlott meg: 32 mezőgazdasági munkás, 5 iparos, 1 kisiparos.⁹⁹ A taglétszám a következő időszakban sem emelkedett, sőt egy időben kiszóródás volt észlelhető.¹⁰⁰

Mohol község 1944. október 8-án szabadult fel. Elmondhatjuk, hogy hat napig a községben átmeneti állapotok uralkodtak, vagy — mint ahogy mondani szokták — ez a terület is a senki földje volt. Az új hatalom csak október 14-én alakult meg. Ezen a napon tartották meg ugyanis a helyi népfelszabadító bizottság ülését, amelynek elnökévé Andrija Baletičet, titkárnak Slavko Kekičet, pénztárnoknak pedig Milenko Udovačkit választották meg. Ugyanígy megválasztottak még 12 választmányi tagot és 12 helyettest. Az idők szellemének megfelelően közöttük nem volt egyetlen magyar nemzetiségű sem. Az első ülés hatodik napirendi pontjaként szerepel, mi lesz azok vagyonával, akik elmenekültek a községből. Vita nélkül meg is született a határozat, hogy mindezek vagyonát, és különösen ha az illetők szembehelyezkedtek a népfelszabadító harcral, haladék nélkül el kell kobozni.¹⁰¹

Moholon már az egyhetes, hatalom nélküli napokban megkezdődtek a gyilkosságok, és folytatódtak a következő napokban is. Ezt bizonyítják a zentai járásbírószágon a háború utáni időszakban a holtta nyilvánított személyeknek a zentai levéltárban őrzött adatai is. Íme néhány kiragadott példa: Borsi Ferenc haláláról a bírósági anyagban azt állapították meg, hogy 1944. október 8-án elesett. Másképp fogalmaztak Kelenics Ferenc felesége, Égető Viktória haláláról. Ugyanis azt állapították meg róla, hogy eltűnt azokban a harcokban, amelyet 1944. október 8-án és 9-én Mohol felszabadításáért folytak. Hasonló volt az indoklás Öreg András haláláról is. Ő is a Mohol felszabadításáért folyó harcokban tűnt el október 9-e és 10-e között. Szopor Zoltán október 8-án elesett. Petrik Pál ugyanakkor a felszabadulás napján tűnt el, hasonló sorsa volt Homolya István moholi lakosnak is.¹⁰²

Mohol azon ritka községek közé tartozott, ahol a vérengzések gyakorlatilag még a katonai közigazgatás bevezetése előtt megkezdődtek. Ezután azonban a községben is elszabadult a pokol. A helybeli népbírószágon fegyveres tagjai tömegesen fogdosták össze az embereket a községben és Völgypart (Obornjača) településen. Legtöbbjüket az ún. hármass iskola épületébe hurcolták, itt tartották őket fogva. Hasonló kínzóhely volt a zárda épülete is. Több száz embert hurcoltak ilyen módon a két épületbe. Nyilvánvaló volt, hogy szörnyű tömegmészárlás készül. A helyi népfelszabadító bizottságban ezért az október 19-i ülésen Slavko Kekič titkár javasolta, hogy a háborús bűnök kivizsgálására alakítsanak helyi bizottságot. Javaslatát azonban elutasították azzal az indoklással, hogy ez a népbírószágon hatáskörébe tartozik. Így lényegében Moholon nem alakítottak semmilyen bíróságot vagy különbizottságot, az emberek sorsáról hatalmaskodó személyek döntöttek, minden formai eljárás nélkül. Ez lehetett az egyik oka a vérengzések teljes elfajulásának. Visszaemlékezők úgy tudják, hogy a vérengzések fő felelősei Todorčev Ilija és Jakšič Jeco helybeli polgárok voltak. Az utóbbit a vérengzések után „Gyilkos” Jecónak kezdték nevezni. A harmadik, egy szerémségi származású egyén volt. Más vélemények szerint az emberek sorsáról két moholi ügyvéd döntött, az egyiket Prenislav Radoničnak, a másikat pedig Nagy Karakašnak hívták.

A legnagyobb mészárlást Moholon 1944. november 9-én hajtották végre. Ezt bizonyítják a zentai járásbírószágon a későbbi időszakban holtta nyilvánítottakra vonatkozó bírósági okmányok is, amelyekben az eltűnés napjának ezt a dátumot tüntették fel. Erről a kivégzésről hivatalos okmány is fennmaradt. Eddig csak ezt az okmányt tudtuk felkutatni, nem számítva a Martonosra vonatkozó dokumentumot, amelyben azonban csak a kivégzettek számát tüntették fel.

A moholi népfelzabardító bizottság 1944. november 16-án bizalmas jelentést küldött Zenta város katonai parancsnokságához, amelyben közli, hogy megküldi a likvidált háborús bűnösök listáját. Egyben magyarázatot is adtak az addigi késlekedésért, mivel a háborús bűnöket kivizsgáló bizottságtól a lajstromot csak késéssel kapták kézhez. A jelentést Andrija Vuletic elnök és Djordje Udovački titkár írták alá. Íme a mellékletként megküldött névsor azokról, akiket a halálba küldtek:

1. Pető Mihály, 2. Tomanzski Géza, 3. Komjáti Ferenc, 4. Urbán, 5. Magó Antal, 6. Varga István, 7. Szécshányi György, 8. Horák György, 9. Hegedüs Illés, 10. Varga Lajos - plébános, 11. Makk István, 12. Viktos József, 13. Idős. Öreg István, 14. Kode Pál, 15. Lakatos József, 16. Erdélyi Lajos, 17. Holik Imre, 18. Barta József, 19. Demeter Mátyás, 20. Berer Mihály, 21. Tóth József, 22. Hunyicskó József, 23. Zsomolya István, 24. Csuz György, 25. Tóth Nándor, 26. Pénzes István, 27. Miklós Pál, 28. Torma Mátyás, 29. Cirok György, 30. Petik Pál, 31. Szabli Márton, 32. Copor Lajos, 33. Copor Zoltán, 34. Világos György, 35. Pál Mátyás, 36. Keceli Mészáros Fábián, 37. Gajdos Kálmán, 38. Vitéz Könyves Péter, 39. Raffai György, 40. Vince Albert, 41. Idős. Muzslai Ferenc, 42. Baranyi Ferenc, 43. Tóth József, 44. Mester János, 45. Csóbi János, 46. Sántha István, 47. Linemajer Péter, 48. Busa József, 49. Lázár József, 50. Beretka Ágoston, 51. Fülöp András, 52. Ring Sándor, 53. Hermec József, 54. Poborai János, 55. Bálint Dávid, 56. Kiss István, 57. Sinkó Mátyás, 58. Bogáromi György, 59. Korom István, 60. Apró Mihály, 61. Csészényi István, 62. Torma András.

Nyilasok:

Lakatos Teréz, Deák Erzsébet, István Ilona, Bozsa Magda, Devecseri Jusztna, Mészáros Piroska, Horváth Mária, Horvát Dani, Takács Pál, Martinkó György, Odri János, Világos György, Muzslai Ferenc, Odri Dávid, Hambalkó Terézia, Zsombolya Piroska, Bakos Ferenc, Urbán István, Takács István, Tarka Mátyás, Sega Antal, Sipos Mihály, Sipos Albert, Kiss Mátyás, Odri István, Viktor Antal, Geder István, Szabadi István, Petrik János, Vojnak János, Torma Mátyás, Zsombolya János, László Mihály, Paska József, Kálmán Péter, Viktor György, László György, László Mihály, Csusz Ferenc, Pesti András, István János, Lakatos Mihály, Kornis András, Tóth István, Idős Tóth István, Mészáros István, Mészáros András, Berec József, Kuti József, Szabadi József, Vojnik József, Szabadi István, Cocek Mihály, Lengyel Ferenc, Fazekas Lajos, Kalmár Vilmos.¹⁰³

Csak egyetlen napon 118 embert küldtek a halálba. A lajstromon — mint látjuk — külön feltüntették a Nyilaskeresztes Párt tagjait. (Közöttük 9 nő is szerepel.) Legtöbbjük még kiskorú. A kivégzettek listája valószínűleg nem is teljes. Másrészt a Nyilaskeresztes Párt moholi szervezetének nem is volt ennyi tagja, ahány név a kivégzettek jegyzékén szerepel, tehát nyilvánvaló, hogy nem valamilyen megtalált lajstrom alapján végeztek velük, hanem véletlenszerűen vagy szóbeli feljelentések alapján állították össze a névsort. A kivégzettek között volt Varga Lajos moholi plébános is. Cseres Tibor író a tanúvallomások alapján megemlíti, hogy a plébánost a kivégzése előtt kegyetlenül megkínózták, egyéb kínvallatások mellett, mind a húsz körmét izzó harapófogóval letépték. Ezután megtaposták és a hasát felhasították. Holttestét még aznap éjjel (november 9-én) halálra ítélt társai targoncán kísérték ki a homokbányába, ahol az öldöklést végrehajtották.

A moholi népfelzabardító bizottságnak említett jelentésében, amelyet a zentai kato-

nai parancsnokság küldött, a kivégzetteket egytől egyig háborús bűnösöknek tüntették fel. Nos, hasonlítsuk össze ezt a lajstromot azok nevével, akik a községből a háborús bűnösök lajstromára kerültek valós, vagy pedig feltételezett bűnök miatt. A legfigyelmesebb áttanulmányozás után is megállapíthattuk, hogy mindössze három személy volt közülük a háborús bűnösök listáján. (Muzslai Ferenc, Szécsényi István, és Szabadi István ügyvéd). Szabadinak az lehetett a bűne, hogy 1941. áprilisában a helyi nemzetőrség parancsnoka volt, a többiek pedig a nemzetőrség tagjai. Így fest tehát a halálba küldött szerencsétlen moholi magyarok háborús bűnössége.

Persze kivégzések november 9-e előtt és utána is voltak. Mohol magyar lakosságát úgyszólván megtizedelték. Itt is megemlítenénk, hogy a zentai járásbírósi anyag az 1944. évi novemberi napokra utalva számos holtá nyilvánítási dokumentumot tartalmaz Moholra vonatkozóan is. Mint mindenütt, itt is az áldozatoknak csak egy töredékét nyilvánították holtá a háború utáni időszakban. Íme néhány szövegezés: Muzslai Ferenc holtá nyilvánítása ügyében, aki állítólag háborús bűnös volt — a szövegből ez kimaradt — a halál okául azt hozták fel, hogy a novemberi napokban tilos volt elhagyni a lakásokat, de ő mégis kiment az utcára és így eltűnt. Ha az illető valóban vétkes volt, akkor ezt 1948-ban, amikor Muzslait holtá nyilvánították, minden kertelés nélkül meg lehetett volna fogalmazni a bírósági határozatban. Szpekla János, (nem szerepel a lajstromon), haláláról a bírósági végzésben azt állapították meg, hogy 1944. októberében vagy novemberében külön események folytán eltűnt. Kavaji András (nem szerepel a lajstromon), holtá nyilvánítása 1952-ben jellemző módon ment végbe. A járásbírósi, úgy látszik, bizonylatot kért a közigazgatási szervtől Kavaji halálának körülményeiről. A moholi népfelzabardító bizottság 1952. február 18-i 426. számú bizonylatában azt állítják, hogy Kavaji háborús bűnös volt, ezért a felszabadulás után letartóztatták és likvidálták. Kavaji természetesen nem szerepel a háborús bűnösök listáján. Ez is egy kiváló példa a sok közül az egypártrendszer igazságszolgáltatásának munkájából. Hunyicski János holtá nyilvánítása kapcsán csak annyit állapítottak meg, hogy 1944. november 8-án, a hadművelet során tűnt el. Sorolhatjuk tovább az adatokat a holtá nyilvánítási bírósági anyagból, az is látható egyúttal, hogy a végrehajtóknak Moholon nem volt elegendő a november 8-i tömegmészárlás, öldöklési vágyuk még nem volt kielégítve.

Pető Mihály moholi lakos halálának körülményeiről pl. azt állapították meg, hogy Moholon 1944. november 21-én, a háborús hadművelet során eltűnt. Lázár József hasonlóan a háborús hadműveletekben veszítette életét. Kigondolt hadműveletekről írtak, amelyek persze sohasem folytak. A Hegedűs Illés holtá nyilvánítására vonatkozó bírósági anyagban is ezt állítják. Magó Antal és Sterbik Vince halálának ügyében a bírósági anyagban viszont az áll, hogy 1944. november 9-én veszítették életüket, de haláluk napjával november 21-ét tüntették fel. Magó Antal neve a leközölt lajstromon szerepel. Sterbik Vince azonban hiányzik. Dühöngött a terror az Obornjača (magyarul: Völgypart) szállás csoporton is. Odri Dávid itteni lakosra vonatkozóan a bírósági végzésben csak annyi áll, hogy a néphatóság közegei 1944. november elsején Moholra hozták. A lajstromon két Odri családnevű egyén is szerepel, de nem Dávid keresztnévvel. Lehetséges az elírás, vagy pedig a harmadik Odri vezetéknevű egyént az áldozati lajstromból kihagyták. Az idősebb és az ifjabb Muzslai Ferenc neve a lajstromon van, egyiküknél azonban a holtá nyilvánítási végzésben azt tüntették fel, hogy 1944. no-

vember 21-én a háborús fejlemények során tűnt el. A november 8-i öldöklés előtt is már egyeseket legyilkoltak. De ezt már említettük. Erre utal egyebek között pl. Sipos Mihály holttá nyilvánítási bírósági anyagának szövege, amely szerint október 25-én a háborús hadműveletek során tűnt el. Cocek Mihályról — akinek a neve fel van tüntetve a lajstromon — bírósági kérelemre a moholi helyi népfelszabadító bizottság 1951. december 28-án bizonylatot adott ki, amelyet Máriás Béla anyakönyvvezető írt alá. E szerint 1944. november 11-én mint háborús bűnöst likvidálták. Cocek Mihály neve nincs bejegyezve a háborús bűnösökről összeállított lajstromra, egyedüli bűne, hogy a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezetének tagja volt. Budai János halála kapcsán a bíróság 1950-ben egyes tanúkat is kihallgatott, akik azt állították, hogy a hármas iskolában fogvatartottak között 1944. november 20-án utoljára látták. Ebből is látható, hogy az idehurcolt helybeliek tömegét a november 8-i vérfürdő után is még jó ideig fogva tartották, és a kivégzések tovább folytak.

Volt számtalan eset — így történt a moholi holttá nyilvánítási eljárás során is — amikor az eltűnés napját nem tüntették fel, csak annyit jegyeztek be, hogy eltűnt a háborús eseményekben. Ilyen esetekben legtöbbször valamilyen háború utáni kigondolt dátum van kijelölve az elhalálozás napjául. Így pl. Kalai István esetében 1946. május 9-ét, vagyis a háború befejezése utáni évet tüntették fel a halál napjául. Az ilyen eljárások szövegezésénél azt akarták elérni, nehogy egy későbbi időszakban a családtagok esetleg valamilyen kártérítési követeléssel lépjenek fel. Hasonló volt az eljárás Hegedűs Illés esetében is, aki a november 8-i öldöklés egyik áldozata volt, és neve is rákerült a listára. A holttá nyilvánításnál mégis úgy tüntették fel, hogy 1944. őszén eltűnt. A halál napjául azonban 1946. május 9-ét írták be.

Megjegyezzük, hogy pl. Világos György nevét kétszer feltüntették, lehetséges, hogy azonos nevű apáról és fiúról volt szó. (Ilyen esetek más községekben is előfordultak.) László György a bírósági anyag szerint még 1944. októberében tűnt el, azért nem is szerepel a lajstromon. László Mihály holttá nyilvánítási anyagában ugyanígy megállapították, hogy 1944. októberében tűnt el. Fel van azonban tüntetve, hogy a harcokban vált áldozattá, neve fel van tüntetve a lajstromon. Jellemző a bírósági megállapítás Fazekas Lajos halálának körülményeiről. Neve ott van az áldozatok listáján, ellenben a bírósági anyagban azt tüntették fel, hogy Fazekas tulajdonképpen kiszabadult a hármas iskolából, hamarosan azonban megőrült és kórházba került, és 1950-ben el is halálozott.

A következő években azok közül, akik az áldozati lajstromon szerepelnek, holttá nyilvánították még Kovács András, Mester János, Banyari Ferencet, Csuz Ferencet, Odri János, Viktor Antalt.¹⁰⁴

Mennyi lehetett a moholi ártatlan áldozatok száma? Teljes bizonyossággal erre talán sohasem tudunk majd pontos választ adni. Egyes, még élő visszaemlékezők 600-650 főre becsülik a moholi kivégzettek létszámát. Ezt az adatot azonban túlzottnak tartjuk. Farkas Nándor nyugalmazott újvidéki lakos — aki a háború utáni évtizedekben különböző politikai funkciókat töltött be s az első években a zentai járás JKP párttitkára volt, és kétségtelenül jobban volt tájékozódva —, 300-ra becsüli a moholi áldozatok számát. Valószínű, hogy az ő véleménye áll a legközelebb az igazsághoz. Ha a statisztikai adatok birtokában közelítjük meg e kérdést, ezt látjuk: Az 1941. évi őszi magyar népszámlálás adatai szerint Moholnak 13.245 lakosa volt, ebből 9.808 magyar nemzetiségűnek

vallotta magát. A vajdasági katonai közigazgatás népszámlálása az 1941-től 43-ig terjedő időszakra 5.260 magyar nemzetiségűt mutat ki, ebből 2.732 volt a férfi, és 2.538 a nő. (Lehetséges, hogy becslési értékeléseket adtak.) 1944. decemberében a katonai közigazgatás kimutatása szerint kereken 300-zal kevesebb férfit mutattak ki, a nők száma pedig ugyanannyi volt, mint egy évvel ezelőtt. (2.538) Nyilvánvaló, hogy a két népszámlálás között az eltérés szembeötlő, és jóval kevesebb magyar nemzetiségűt mutattak ki a katonai közigazgatás népszámlálási adataiban. S ha ebbe a valószínű csökkenésbe beleszámítjuk azokat, akik elmenekültek, vagy pedig a magyar hadseregbe szolgáltak, akkor is szembeötlő a 300 fős csökkenés, ami a magyar nemzetiségű férfiak számát illeti. Ezt a csökkenést kénytelenek voltak kimutatni, s ha tekintetbe vesszük, hogy Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának sebtében végrehajtott népszámlálását 1944. december végén végezték el, amikor a nagy vérengzéseket már leállították, sőt szóba került a helyenkénti túlkapások miatti felelősségre vonás kérdése is, (amiből természetesen nem lett semmi) akkor nem tartjuk kizártnak, hogy a kimutatásban a magyar lakosság csökkenését csak tompítva juttatták kifejezésre és az sem kizárt, hogy az áldozatok száma magasabb is lehetett 300-nál.

MARTONOS

A martonosi kivégzésekről Matuska Márton könyvében nem emlékezett meg, Cseres Tibor azonban elég részletesen írt ebben a kisközségben történekről is. Írása a visszaemlékezők nyilatkozataira alapul, valószínűleg olyanokat szólaltatott meg, akik jelenleg Magyarországon élnek, de az 1944. évi novemberi napokat Martonoson töltötték. Az események leírása nagyjából megfelel a valóságnak, bár kutatásaink alapján kiegészítésre szorul. Cseres Tibor könyvében egyúttal leközi a Martonoson kivégzett 24 helybeli magyar polgár nevét is. Ennek kapcsán lesznek megjegyzéseink.

Kezdenék talán itt is 1941. áprilisával. A magyar csapatok bevonulásakor a helyi szerb lakosság ellen semmilyen atrocitások nem történtek. Ugyanígy az 1942. évi hideg napok is elkerülték a községet. A magyar rendszer alatt a község egyes szerb polgárait is internálták. Voltak olyanok is, akiket különböző munkásegységekbe kényszerítettek. Ezekhez az eseményekhez a helybeli magyar lakosságnak vajmi kevés köze lehetett. Mindezek ellenére a háborús bűnösök listáján tíz helybeli polgár nevét találtuk meg. A megindoklás ebben az esetben is enyhén szólva hézagos. Az egyiknél azt tüntették fel, hogy a községben aljegyző volt, kettőnél, hogy a községi rendőrséghez tartoztak, közülük ugyancsak kettő pedig nemzetőr volt. Úgy látszik, az is bűnnek számított, ha valaki munkát vállalt a községi hivatalnál, így válhatott háborús bűnössé a községi dobos is.

A Vörös Hadsereg 1944. október 8-án foglalta el a községet. Néhány nap múlva itt is megalakult a helyi népfelzabardító bizottság, természetesen kizárólag szerb polgárokból. Megalakult a helyi fegyveres népszerűség is a rend megóvása érdekében. Persze ezt csak feltételesen kell érteni, mert a fosztogatások már az első napon megkezdődtek. Feldúlták pl. a katolikus plébánia épületét, összetörték a bútorokat és megsemmisítették az iratokat és a könyvtár anyagát is. Ugyanakkor megkezdődtek a letartóztatások. Rövidesen 23 polgárt hurcoltak el, közöttük volt Werner Mihály plébános is. (Neve nem szerepel a háborús bűnösök listájában.)

Cseres Tibor könyvében olvashatjuk, hogy egyes foglyokat nem bántalmaztak, míg a többieket rettenetesen megkínózták, főleg Werner Mihály plébánost. Sörös Sándor rendőrnek pedig szíjat hasítottak a hátából, s kivégezni is hordágyon vitték.

A foglyoknak valamelyik jobb érzésű szerb polgár elárulta, hogy november 21-én éjjel kivégzik őket, ugyanis partizánkülönítmény érkezett a faluba, a kivégzések végrehajtására. Ez a vallomás megfelel a történelmi valóságnak. Erről tanúskodik a helybeli rendőrség parancsnokának 1944. november 22-i 115. számú bizalmas jelentése a zentai katonai parancsnoksághoz, amelyben azt adja tudtul, hogy a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 13. rohamzászlóaljának első és második százada Zentáról a községbe érkezett és két napig tartó alapos házkutatásokat végzett. Állítólag katonai felszereléseket is találtak, amelyek jó részét Zentára vitték, kivéve azokat, amelyekre a községben is nagy szükség volt.

A jelentést befejező mondatban azt olvashatjuk hogy a büntető expedíció, az említett napokon egyben elbánt 25 magyar vérszomjas egyénnel.¹⁰⁵

Tehát a martonosi áldozatok száma nem 24 volt, mint Cseres Tibor könyvében olvashatjuk, hanem eggyel több. Az említett jelentést a moholi népőrség parancsnoka, Georg R. Janković írta alá. Neki egyes tanúvallomások szerint a horgosi mészárlásban is jelentős szerepe volt. Tanúvallomások vannak arról is, hogy a lemészároltak között voltak olyanok, akiket nem ölt meg mindjárt a golyó, és sírva könyörögtek hóhéraiknak, hogy lőjék őket agyon, ne temessék el őket élve.

A fentiekből látható, hogy a martonosi mészárlást az akkori partizán hadsereg egyik oda küldött reguláris egysége hajtotta végre, a helyi népőrség hathatós támogatásával. Ez az adat is bizonyítja azon állítások tarthatatlanságát, hogy az 1944. évi őszi megtorlások helyi túlkapások következményei voltak, s a partizán egységek a vérengzéseket nem tudták megakadályozni.

A visszaemlékezők azt állítják, hogy a martonosi mészárlás értelmi szerzői Putnik Žvojin, Grubanov Mate, Bejin Djurić, Congradoc Ljubomir és egy Mito nevezetű mészárosmester voltak. Közvetlen végrehajtói pedig Petrić Dusko, Bajić Svetozar és fia Miloš, Katin Vlajko, Kojić Dragomir és még sokan mások a fiatalok közül.

A visszaemlékezők nyilatkozataikban azt is állítják, hogy egyes bosszúra éhes felelőtlen martonosi szerb polgár keveselte a kivégzettek számát, ezért a Tisza-parti komphoz hajtották a magyar férfilakosság jó részét, hogy ott egy bizonyos munka elvégzése után a Tiszába lövöldözzék őket. A kompnál orosz katonák is voltak. Tisztjük észrevetve, hogy a kihajtott polgárok igen csüggedtek és levertek, szóba is elegyedett az egyik martonosi polgárral, aki az első világháború alatt az orosz hadifogságban megtanult oroszul. Tőle megtudta, hogy ő és társai nem alaptalanul félnek attól, hogy a partizán kísérlők a munka elvégzése után valamennyiüket a Tiszába ölik.

Az orosz tiszt először nem akarta elhinni a martonosi polgároktól hallottakat, de azután a szerb fegyveresekkel elbeszélgetve megértette, hogy a martonosi polgárok félelme nem alaptalan. Ezért a legszigorúbban elrendelte a partizánok vezetőjének, hogy a martonosi magyaroknak semmi bántódása ne legyen. Egyúttal jelentéstételre kötelezte a partizán parancsnokot, hogy minden magyar sértetlenül hazatért, és egyúttal megfenyegette, hogy ellenkező esetben őt löveti agyon.

Az öldöklés után így maradt el Martonoson a másik tervezett nagy mészárlás.

Más településeken is megtörtént, hogy a még nagyobb arányú mészárlást csak egyes orosz parancsnokok akadályozták meg.

A Cseres Tibor által közzétett martonosi áldozatok:

Bárány Ferenc földműves, Fejős Ferenc rendőr, Forró Lajos hentes, Grujlik János rendőrvezető, Holló Ferenc asztalos, Horvát Gergely rendőr, Horvát Miklós napszámos, Józsa Károly szabó, Kéri János rendőr, Koncz István napszámos, Lendvai Antal munkás, Nagy Gábor községi pénztáros, Ozsvár Péter munkás, Püspök János földműves, Sáfrány Kálmán rendőr, Sörös János községi bíró, Sörös Sándor rendőr, Szabó Antal rendőr, Szarapka Péter földműves, Takács László kosaras, Török István földműves, Török János halász, Varkuja János rendőr, Werner Mihály apátblébános.

A 24 illetve 25 martonosi áldozat közül mindössze kettőnek a neve szerepel a háborús bűnösök lajstromán: Grujlik János rendőrvezető és Sáfrány Kálmán rendőr. Az ő bűnösségükre vonatkozó adatok sem nagyon meggyőzőek. De miért küldték a többieket a halálba? A tanúvallomást tevők erre a kérdésre is próbálnak válaszolni. Íme néhány példa. Holló Ferenc pl., amikor az utolsó német katona is elment a faluból, udvarán odaszólt a feleségének: Csak nem jönnek talán vissza? Ezt meghallotta a szerb szomszédja, és feljelentette, hogy visszavárja a németeket. Józsa Károlynak, aki szabómester volt, az egyik konkurens szerb szabó szerint az volt a nagy bűne, hogy ruhát varrt Fehér Mátyás községi főjegyzőnek. Varkuja János azért küldték a halálba, mert rendőr volt, és figyelmeztetett egy szerbet, hogy a járdán nem szabad talicskát tolni. Nem volt semmilyen bűnük Fejős Ferenc, Horváth Gergely, Kési János és Szabó Antal rendőröknek sem, csak családtagjuk fenntartása érdekében fogadták el ezt a szolgálata-t, amelynek tudvalevőleg kizárólag rendfenntartó szerepe volt és politikai ügyekkel nem foglalkozott.¹⁰⁶

A háború utáni bírósági holtta nyilvánítási anyagban találtunk adatokat a martonosi áldozatokról is. Egyes adatokból megállapítható vagy nyilvánvalónak látszik, hogy az illető személyek az 1944. évi őszi megtorlásban veszítették életüket, de az áldozatok listáján a nevük nem szerepel. Így pl. Balla János martonosi lakos 1944. novemberében tűnt el, neve azonban nincs a lajstromon. Jellemző adatokat találtunk az 1951. évi zentai járásbírósági anyagban is. Az egyik dokumentumban pl. úgy fogalmaztak, hogy Kovács Máté Károly Martonosról nem azonos az ugyancsak martonosi illetőségű és Kovács Károly nevű háborús bűnös, akinek a vagyont elkobozták. Ilyen Kovács Károly nevű martonosi illetőségű polgár azonban nem szerepel a háborús bűnösök lajstromán.(!)

Találtunk adatokat Fejős Ferenc holtta nyilvánításáról is. Az ő neve sincs feltüntetve a háborús bűnösök listáján. Ettől függetlenül azonban az 1948. évi bírósági anyagban az áll, hogy Martonoson fasiszta nézeteket vallott, és azért a NOP likvidálta. Vannak adatok Nagy Gábor, Kéri János, Lendvai Antal, Grujlik János és Holló Ferenc holtta nyilvánításáról is.¹⁰⁷

BECSE

A történelmi igazság felderítése, hogy mi is történt Becsén, ebben a rendezett Tisza menti városkában 1944. őszének heteiben, távolról sem volt könnyű feladat. Figyelmesen áttanulmányoztuk a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság anyagát, az 1941. évi áprilisi bevonulás, az 1942. évi januári napok Becsére vonatkozó részét, és a zsidó nemzetiségű helybéli polgároknak 1944. áprilisi deportálására vonatkozó anya-

got, s mindezt összegezve több mint 90 helyhatósági tisztségviselő és magyar polgár nevét találtuk a háborús bűnösök lajstromán. Ha ezek az adatok megfelelnek a történelmi igazságnak, akkor meg kellene állapítanunk azt is, hogy egész Bácskával összehasonlítva ebben a városkában feltűnően sok háborús bűnt követtek el. A becseiek száma megközelíti ugyanis azoknak a számát, akiket Zsablyán és Csurogon vettek nyilvántartásba, mint háborús bűnösöket. Tudvalevő, hogy az utóbbi községekben állítólag a legnagyobb volt azon helybéli magyar polgároknak a száma, akik részt vettek az 1942. évi január 4-i és 5-i véres megtorlási akciókban. Persze más lapra tartozik az a tény, hogy az adatok távolról sem pontosak. Ugyanakkor az utóbbi két községből is a tényleges bűnösök túlnyomó többsége idejében elmenekült, s csak igen kevésnek volt közülük bátorsága, hogy bevárja a rendszerváltozást. De térjünk vissza Becsére!

A magyar ún. déli hadsereg 5. hadtestének egységei Dálnoki Miklós Béla főparancsnoksága alatt a Tisza mentén előre nyomulva 1941. április 13-án kb. 16 órakerkezték a városba. Egy nappal korábban az ott állomásozó jugoszláv egység parancsnoka magához kérte a város tekintélyes polgárainak egy csoportját, s felkérte őket, hogy alakítsák meg a népőrséget és biztosítsák a rendet az új hatalom megszervezéséig. A jugoszláv egységek ezután kivonultak a városból. A magyar lakosság is — mint mindenütt Bácskában — lelkesen fogadta a bevonuló magyar csapatokat. A nemzeti felbuzdulás és az eufória napjai voltak ezek, amit a 23 évig tartó kisebbségi sors után ma is, több mint ötven év távlatából, teljesen érthetőnek tartunk. Persze csak kevesen tudtak az akkori Horthy-rendszer antidemokratikus jellegéről, s a kiábrándulás az első hetek bódulata után gyorsan bekövetkezett. Itt most nincs módunkban részletesen ismertetni a következő napok, valamint a hamarosan bevezetett magyar katonai közigazgatás Becsére vonatkozó eseményeit. Csak annyit említenék meg, hogy Becsén is tömeges letartóztatások történtek, a tekintélyes és gyanúsnak vélt helybéli, de nemcsak helybéli szerb polgárok közül több mint százat az ún. Centrál Szállóban majd később pedig a volt járásbíróház épületében létesített börtönbe hurcolták. A Centrál Szálló a 105. sorszámú gyűjtőtábor volt. Ide kerültek Péterrévéről valamint a Becse melletti Milesevő településéről is sokan, többek között az 1918 után oda telepített kolonisták is. Becsén rövid időre tábor létesítettek a fogságba esett jugoszláv katonák és tisztek számára is. A hadifogolytábort gyorsan felszámolták, s az itt fogva tartottak túlnyomó többségét szabadonbocsátották. A Centrál Szállóban Oley Vilmos alezredes, a város magyar katonai parancsnoka vezetésével bíróságot létesített, amelynek tagja volt néhány katonai személyen kívül öt helybéli tekintélyes magyar polgár is.

Radivoj Stakić „Becse a háborúban és a forradalomban 1941-1945” című 700 oldalas, 1976-ban kiadott krónikájában olvashatjuk, hogy a letartóztatottak közül egyeseket kisebb vagy nagyobb mértékben bántalmaztak, végül azonban többségüket szabadonbocsátották, többeket pedig a topolyai internáló táborba küldtek. Az 1918. után betelepítettek osztoztak sorstársaikkal, akárcsak egész Bácskában. Többségüket elűzték, egy részük pedig a magyarországi sárvári táborba került.

A szerző az említett krónikában egyetlen gyilkosságot sem említ, tehát Becsén a magyar csapatok bevonulása minden incidens nélkül zajlott le. A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság elaborátuma sem tartalmaz ilyen adatokat. Ennek ellenére a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság az 1941. évi áprilisi magyar bevonulás és az utána következő hetek becsei történései miatt 11 helybéli illetőségű polgárt a háborús bűnösök lajstromára helyezett.

A Horthy-éra idején elkövetett atrocitások ügyében — mint ahogyan már említettük is — nem foglalkozunk azok sorsával, akik tagjai, illetve részesei voltak az antifasiszta mozgalomnak, tehát fegyveresen szálltak szembe az akkori hatalommal. Ezért nem térünk ki a magyar rögtönítélő bizottságoknak az 1941. évi őszi és későbbi ítéleteire sem.

A bácskai magyar katonai vezetés 1942. január 26-a és 28-a között Becsén is véres razziát szervezett, tehát azokban a napokban, amikor az akkori magyar kormány a bácskai tisztogatási akciókat már leállította. Radivoj Stakić könyvében olvashatjuk, hogy a becsei vérengzés megkezdése előtt itt is razzia bizottság alakult, ahogyan a szerző fogalmazott. Ez lényegében igazoltató bizottság volt, amelynek a járási és helyi tisztségviselőkn kívül nyolc tekintélyes magyar polgár is tagja volt.

Az 1942. tavaszán elkészített magyar lista szerint a két napig tartó razziában 168 helybeli lakost öltek meg, 93 férfit, 55 nőt, két gyermeket és 8 időset. Az áldozatok nemzetisége a következőképpen oszlott meg: 89 szerb, 78 zsidó és egy magyar¹⁰⁸

Golubović Zvonimir vajdasági történész, a már említett könyvében kutatásainak legújabb eredményeire hivatkozva 215-re teszi a becsei áldozatok számát. (111 férfi, 72 nő, 13 gyermek és 19 idős).

Nemzeti összetételük szerint 102 szerb, 110 zsidó, egy horvát, egy cseh és egy szlovén nemzetiségű.¹⁰⁹

Radivoj Stakić említett helyi krónikájában 200 és 220 között véli az áldozatok létszámát és olyan magyarázatot ad, hogy azért nem sikerült teljes pontossággal megállapítani a számukat, mert egyes családokat teljesen kiírtottak, és így a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottságnak sem sikerült az áldozatok pontos létszámát megállapítania.¹¹⁰

Felmerül a kérdés, hány becsei magyar polgár vett részt ezekben az öldöklésekben? Stakić könyvében azt állítja, hogy igen sokan, de mindössze három polgár nevét említi.

Helmer Béla községi gyepmesterét, Kisskomáromi zsidó Pistáét és Kovács Jánosét. Igaz, a szövegben hozzáfűzi: és a többiek. Ez gyakori példa volt egyes szerzők részéről, ha a bűnösségben résztvevők nevét felsorolták és ehhez azután hozzáállástól függetlenül, hozzáfűzték, hogy még többen is, vagy igen sokan. Stakić szerző — mint ahogy erről már szóltunk is — munkájának egyik jellemzője a részletes és aprólékos felsorolás, s mindenképpen megemlíttette volna mindazok nevét, akik közvetlenül részt vettek a vérengzésben, hiszen ezek között a további szövegrészben megemlíttette, Antal Jenőt és Tóth Istvánt is, akiket azért nyilvánítottak háborús bűnösöknek, mert tehergépkocsikon a halálraítélteket a veszthelyre szállították.¹¹¹

Mindezek ellenére a háborús bűnösök lajstromán a közigazgatási személyekkel együtt több mint 90 háborús bűnös neve szerepelt, nem számítva a 11 helybeli polgárt, akiket az 1941. évi áprilisi magyar bevonulás kapcsán nyilvánítottak háborús bűnösökké. Semmivel sem bizonyítható mindez, hisz még nem sikerült összeállítanunk az 1944. évi októberi és novemberi megtorlás becsei magyar áldozatainak a teljes névsorát, mégis igen alapos a gyanú, hogy az említett hosszú listára utólag azok nevét is felvették, akik az 1944. évi őszi megtorlás áldozatai voltak. Gyanúnkat az is növeli, hogy a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottságnak, amely 1945 november végéig folytatta munkáját, az 1942 évi januári razziákról készített ellaborátumában a megfelelő helyen 63 becsei állítólagos háborús bűnös nevét sorolták fel, a többiek nevét pedig

az ellaborátum végére egyszerűen odaírták. Ez egyúttal lehetőséget adott arra, hogy a hozzátartozókkal szemben vagyoneklobzási eljárást alkalmazzanak.

Radivoj Stakić említett könyvében még adatokat találunk arra is, hogy 1944 április 26-án Becséről 88 zsidó nemzetiségű polgárt deportáltak, akik közül csak néhányan tértek vissza. Erre a büntetetre vonatkozólag nem találunk adatokat becsei polgári személyek részvételéről.

Ekkor már az 1944-es hadiévet írták, és napról napra nyilvánvalóbbá vált, hogy Németország és az addig még ki nem vált szövetségesei elveszítik a háborút. Becsén és környékén is a népfelszabadító mozgalom új lendületet vett. A nyár végén, illetve kora őszén megalakult a nem nagy létszámú becsei harci csoport, amely később a második sajkási partizán osztag részévé vált. Ekkor már a becsei magyar lakosság soraiban arról kezdtek suttogni, hogy a városban elkészítették azoknak a névsorát, akiket a rendszerváltozás után ki kell végezni. Még nagyobb félelmet és megdöbbenést okozott az 1944. évi szeptember 18-i gyilkosság, amelynek áldozatai a Kovács testvérek, a 17 éves Károly és a 8 éves Gyula voltak. A galád tett a becsei harci csoport nevéhez fűződik, és egyben harci cselekmény volt. Ezt a tragikus eseményt Matuska Márton részletesen leírta, Kovács Teréz szociológus és tudományos dolgozó vallomása alapján, aki 1986 óta Magyarországon él.

Az áldozatok édesapját, Kovács Józsefet (1900) 1944. szeptember 16-án mozgósították a magyar hadseregbe, de csak Verbécszig jutottak el. Ott neki és egy hozzá hasonlóan idősebb bevonultaknak azt mondták, hogy menjenek haza, nekik nem kell a harctérre menniük.

Felesége és két fiú gyermeke, Károly és Gyula az egyik Becse környéki szálláson az ún. Cseszák tanyán tartózkodtak, (A közelben egyébként még két Cseszák tanya volt.)

A Kovács család egyébként az említett Cseszák tanyán már hosszabb ideje bérlőként élt, és nagyon jó viszonyban volt a tulajdonossal, aki tisztviselőként dolgozott a városi közigazgatásban. Állását a magyarok bejövetelekor kapta.

Utánanéztünk a dolgoknak, s a háborús bűnösök lajstromán két Cseszák vezeték nevű egyén is szerepelt. Hogy mi volt a bűnük, arról csak homályos általánosításokat találunk. Az egyik közülük, akinél a Kovács család bérlőként dolgozott, a városi közigazgatásban volt alkalmazva, s ez a tény később már elég alapul szolgált arra, hogy háborús bűnössé nyilvánítsák. De térjünk vissza a gyilkosságra.

A tragikus 1944. évi szeptember 18-a éjszakáján a Cseszák-tanyán Kovácsné és két fián kívül még egy házaspár tartózkodott, azzal a céllal, hogy segítenek a szénagyűjtésben. Ez a házaspár az istállóban aludt. Este 8 óra volt, és Kovácsék éppen elaludtak, amikor arra riadtak, hogy valaki éktelenül dörömböl az ajtón. Nagyon megijedtek, arra gondoltak, hogy az istállóban lévő házaspár akar betörni a lakásba. Az anya a kisebbik fiút, aki nem ébredt fel, kivetette az ágyból. A nagyobbik fiú ment elől, keresztül mentek a másik szobán is, és ott kiugrottak az ablakon, de a fiú azonnal visszafordult és azt mondta, anya, erre nagyon sokan vannak. Közben lövések dördültek el, egy golyó szíven találta, és azonnal meghalt. A tüzelés folytatódott, az anyára és a karján lévő gyermekre öt lövést adtak le. Három lövés a fiút találta el, és ő is az életét veszítette, egy az anya füle, egy meg a szeme előtt ment el. Ilyen bevezetés után abbahagyták a lövöldözést, odajöttek Kovácsnéhoz és azt kérdezték tőle, hogy hol van Cseszák, mire ő azt felelte, bent van a városban.

Kovács Teréz, anyjának későbbi nyilatkozatai alapján a továbbiakban elmondta, hogy a tanyára betört csoport létszáma kb. 90 fő lehetett. Mindannyian szerbek voltak, de volt közöttük egy magyar nő is.

Két fiú holttestét a nyári konyhába vitték. Az anyára szigorúan ráparancsoltak, hogy reggelig nem szabad bemennie a lakásba, melyet teljesen kifosztottak. Azután a kukoricáson keresztül elindultak a másik Ceszák-tanya felé. A tulajdonos szerencsétlenségére a tanyán találták, kegyetlenül megkínozták, levágták a nemi szervét és az illető a helyszínen kiszenvedett. Erről a tanyáról egy személyt túszként magukkal vittek, akinek útközben sikerült megszöknie, és később ő mesélte el, hogy mi történt a második tanyán¹¹²

Hamarosan eljött 1944 október 8-a, a város felszabadulásnak napja is. A szovjet és a partizán erők Becsénél is átkeltek a Tiszán, és elfoglalták a várost. Igaz, az ún. szabadság első napjai még meglehetősen bizonytalanok voltak, mert a német csapatok egy kisebb magyar egység támogatásával ellentámadást indítottak a becsei hídfő felszámolására. A harcok hevében a német páncélosok már elérték a város külső utcáit. Itt azonban megtorpantak, a válságos órákban ugyanis a Tisza túloldaláról sikerült újabb szovjet partizán erőket átszállítani, a támadók viszont nem rendelkeztek elegendő utánpótlással.

Közben Becsénél már javában dühöngött a terror, elkezdődtek a megtorlás napjai, s ez hosszabb ideig tartott, mint általában az egész Tisza-melléken, annál az egyszerű oknál fogva, hogy Becse előbb szabadult fel, s a szabadság napjait előbb élvezhette más városoknál.

A megtorlás és bosszú már a rendszerváltás utáni első napokban megkezdődött, amelyben Zoran Budišin cikkíró állításával szemben tetemes részt vállaltak a helybeli szerb nemzetiségű polgárok is, elsősorban azok, akik addig is valamilyen módon kötődtek a népfelszabadító mozgalomhoz, de mellettük mások is.

Első áldozatok között volt Petrányi Ferenc apát plébános (1897-1944). Ő a háború előtt és alatt Becsén a belvárosi plébániát irányította. Fő bűne az volt, hogy az 1941 április 13-a utáni napokban Becsén tábori misét tartott, megáldotta a magyar fegyvereket, s lelkesítő, hazafias beszédet tartott, amelynek tartalma kb. az volt, hogy eljött a felszabadulás és ezt a szent földet már nem járja, nem tapossa idegen csizma. A helybéli szerb polgárok a plébános beszédét soha sem felejtették el.

F. V. helybeli kefekötőmester nyilatkozatot adott 1990 november 25. és december 12. között, amelyet Matuska Márton is ismertetett könyvében. Ebből látható, hogy Petrányi plébánost még október 8-án letartóztatták. Egy helybéli nő, név szerint Bošković Milka és nálánál fiatalabb barátnője fegyveresen mentek érte, s már a plébánián súlyosan bántalmazták, majd bekísérték a Centrálba, ahonnan soha sem került elő. Ezután a két bosszúszomjas nő elment az egyik helyi kereskedőhöz, aki cinkkereskedő és trafikos volt. Ennek fiai éppen akkor érkeztek haza. Az egyik katona volt, a másik — olyan 20-22 évesek lehetek — pedig diák. Mindhármukat bekísérték. A letartóztatások is teljes intenzitással folytak. Egyik fegyveres helybéli férfi bekísérte Onodi Vilmos földművest és disznókereskedőt. Onodi Vilmos később csak a véletlennek köszönhette kiszabadulását. Ekkor a Centrál épületében már 20-25 ember volt fogva, de állandóan újakat hoztak. Az örök civilek és katonák voltak, akik állandóan ütötték és verték a rabokat. A letartóztatottak nem csak magyarok voltak, az első napokban elvitték Dauszki

lengyel származású mérnököt, aki soha sem került elő. A letartóztatottak között volt Petar Stankov, cukrász, ő azonban 40 napi raboskodás után kiszabadult. (Egyébként 1941-ben, a magyarok bejövetelekor egyes, a hatóságok előtt gyanús személyeket rejtegetett.)

A nyilatkozó F. V. kefekötőmester megemlítette, hogy a felszabadulás utáni első napokban nyilvános kivégzés is volt Becsén, amelyre mintegy 200 kíváncsiskodó gyűlt össze. Ekkor kivégezték a városi gyepmester feleségét, egy Kolovics Lajos nevezetű egyént, egy Brezsák nevezetű mészáros és hentest, egy Pekár Szilvi nevezetű rendőrt és egy bácsföldvárit, és még két valakit, akit ő nem ismert.¹¹³

Érdekes, hogy Radivoj Stakić már ismertetett krónikájában ezekről a dolgokról még csak említést sem tett. Pedig a kis létszámú háborús bűnös elítélése és kivégzése nem volt olyan cselekmény, ami miatt később esetleg szégyenkezni kellett volna. Vagy mégis? Csak annyit említett meg, hogy a katonai közigazgatás bevezetése után 1941 novemberében Becsén is megalakult a városi katonai parancsnokság, amelynek parancsnoka Zoran Budišin lett, a helyi népfelszabadító bizottság addigi elnöke. Helyettesévé Zdravko Subakovot választották. Ugyanakkor Becse katonai parancsnokává Djoka Devičet nevezték ki.¹¹⁴

Utána néztünk a rendelkezésünkre álló levéltári anyagban, hogy mi bűne lehetett a nyilatkozó által felsorolt kivégzett személyeknek.

Az említett sintér férje, Heller Béla valóban megrögzött háborús bűnös volt. Hosszú éveken át gyepmesteri állást töltött be, az 1942. évi januári hideg napok idején közvetlenül is részt vett az áldozatok legyilkolásában. Mivel ő jóval később került hurokra, valószínű, hogy ezért feleségének kellett lakolnia. Azt beszélték róla — hogy a gyepmester felesége egyes áldozatok teteméből megpróbált szappant főzni. Ennek valószínűsége igen csekély.

A háború bűnösök lajstromában megtaláltuk a Kolovic előnevű becsi polgárt is, de annak neve János volt és nem Lajos. Lehetséges, hogy a nyilatkozó eltévesztette a nevet. Brezsák nevű hentes mestert és Pekár Szilvi nevű rendőrt azonban nem találtunk a listán. Egyébként ha valaki rendőr volt, az a megtorlás heteiben legtöbb esetben egyenlő volt a halálos ítélettel, még ha semmivel sem tudták terhelni, sőt legtöbbször az sem tudta megmenteni, ha esetleg olyat tett amiért nem halál, hanem ellenkezőleg, elismerés járt volna. A nyilatkozó is megemlítette Simonics József községi rendőr esetét, aki a megszállás éveiben megmentette azt a Peskan Tosa nevű szerb polgárt, akinek kapcsolata volt az ellenállási mozgalommal. Peskan a felszabadulás után kijelentette, hogy Simovicnak csak az ő testén keresztül eshet bántódása. Erre Pekánt áthelyezték Becséről, később el is esett, Simovicot pedig elvitték, és soha nem került elő. Neve nem szerepelt a háborús bűnösök lajstromán.

A nyilatkozó még megemlítette Rogács János fakereskedő tragédiáját is, akinek állítólag azért kellett meghallnia, mert a becsei illegális harcban részt vett kommunistáknak a magyar csendőrökkel történt egyik fegyveres összetűzése után, amelyben egy csendőr életét vesztette, egyes későbbi feljelentések szerint kijelentette, hogy minden kommunistát meg kellene ölni.

Matuska Márton könyvében részletesen közli leányának, Rogács Erzsébetnek a nyilatkozatát is, akit minden valószínűség szerint ártatlanul kivégzett apja miatt hurcolták meg egész életében. Hasonló elbánásban részesült édesanyja is.

Visszatérve Petrányi Ferenc plébános tragédiájára, a helyi egyházi halotti anyakönyvben az 1944-es esztendő adatai között a 104-es sorszám alatt ez olvasható: Petrányi Ferenc esperes, apátplébános elhunyt Lajos és Koht Rozália fia, született Baján, férfi, római katolikus, lakóhelye Becse, Horthy Miklós utca 4, életkora 65 év, vizsgálati fogságban halt meg. Nem volt a haldoklók szentségével ellátva, meghalt 1944 október 12-én, eltemetve a belvárosi temetőben. A bejegyzés dr. Bolner György égezte.¹¹⁵

Később a plébános és a többi letartóztatott kínzói és hóhérai közül valaki — egyesek szerint a már említett, Bošković Milka, valahol megemlíttette, hogy a plébános a Centrál Szálló egyik emeleti ablakából kiugrott és így érte a halál. Ez valószínűtlenül hangzik, nagyobb az eshetősége annak, hogy a plébánost halálra kínozták. A helybeli katolikus egyházközség tagja még ma is azt állítja, hogy abban az időben olyan hírek terjedtek el, hogy az idős papnak a hasára egy asztalról ugráltak a kínzói. Rade Srdjanov, 4-5 évvel ez előtt elhunyt becsei származású újvidéki cinkográfus egy alkalommal borgőzös állapotában azzal dicsekedett nyomdász kollégájának, hogy ő is részt vett a plébános agyonkínzásában, vagy ahogyan fogalmazott, a széttaposásában. Matuska Márton megemlíti a könyvében, hogy Rade Srdjanov ehhez meglehetősen testi adottságokkal rendelkezett, hiszen 2 méter magas, és ezzel arányos testsúlya volt. Mások tudni vélik, hogy a plébános holttestét más, ugyancsak agyonvert, áldozatok hulláival együtt a Centrál emésztőgödrébe dobták, másokat pedig az udvaron földeltek el. Ennek nagy a valószínűsége, mert jó két évtizede az épületen végzett munka alkalmával az ásatások során emberi csontvázak tömege került a felszínre.

A plébános holtteste mégis kikerült, mert — mint ahogyan a plébánia bejegyzéséből megtudjuk — 1944 október 12-én eltemették a belvárosi temetőben, Sokan állítják azonban, hogy nem biztos, hogy az ő holttestét adták ki, síremlékére egy semleges feliratot véstek. Hogy ezekről a tragikus dolgokról még a közelmúltban sem igen lehetett beszélni, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Becsén a városi kommunális felügyelőség 1987. november 25-ei keltezéssel írásbeli rendeletet adott ki a síremléken lévő felirat eltüntetésére.

A visszaemlékezők elbeszéléseiből megtudjuk, hogy Petrányi Ferenc belvárosi plébánoson kívül az első között kivégezték Pintér Béla helybeli lakost, Rogács József faterkedőt, Simovics József rendőrt, Komáromi Istvánt és egy Vadóc nevű sportolót. Az utóbbi két áldozat egy hónappal a felszabadulás után jött haza Becsére, addig Topolyán Vadóc szüleinél tartózkodtak. Alighogy megérkeztek, az egyik helybeli aktivista, Klajič Filip két embere motorkerékpáron érték ment, és elvitték őket. Teljesen nyomuk veszett. A mártír Kovács gyermekek leánytestvére, Kovács Teréz visszaemlékezésében elmondja, hogy Nikolt Ferencet annyira megverték, hogy hamarosan belehalt sérüléseibe. Deák Ferencet a tanyán lőtték le, Ferenci István, Balzsam Géza bérese a gazdájával együtt lett lelőve. Becsén történt még akkoriban, hogy Guti Mihály és bátyja Guti Sándor, valamint az utóbbi ugyancsak Sándor nevű 18 éves fia Topolyáról visszatért a községbe. Hamarosan mindhárman eltűntek. Sándor felesége azokban a napokban várandós volt, így nem tudott azonnal érdeklődni felőlük. Később 1945 júliusában hosszas utánajárás eredményeként behívták a városházára, ahol írásbeli értesítést kapott, amely szerint a férje meghalt. Erre az asszony azt kérdezte: Hát Sanyikám, a kisfiam? Nem kapott választ, mire ő összesett.¹¹⁶

Utánanéztünk, mi vétke lehetett ezeknek az embereknek. Nos, a háborús bűnösök lajstromán csupán Simovics József és Komáromi István nevét találtuk meg. Mindketten községi rendőrök voltak. Simovicsról már szoltunk, ő egy szerb polgár életét mentette meg, mégis a halálba küldték. Komáromi István — akinek neve Komáromi zsidó Pista néven volt bejegyezve valóban bűnös lehetett, nevét megtaláltuk a magyar bevonulás, továbbá az 1942. évi januári becsei razzia háború bűnöseinek lajstromán is.

A háború utáni időszakban a becsei áldozatok egy töredékét ugyancsak holtta nyilvánították. Jellemző azonban, hogy úgyszólván sehol sem szerepel a háborús büntet-tekre való utalás, hiszen a bírósági közegeknél is ismeretes volt az 1944 évi őszi megtorlás áldozatainak túlnyomó többsége teljesen ártatlan volt.

1946-ban Király János becsei polgárt holtta nyilvánította a becsei Járásbíróság azzal az indoklással, hogy a háborús hadműveletek során 1944 októberében vagy novemberében eltűnt. Hasonló indoklással nyilvánították holtta 1947-ben Lukács András szabómestert és Látó István földmunkást, 1948-ban Horváth Simeon holtta nyilvánítása alkalmával valamennyivel pontosabban fogalmaztak: A vörös hadseregnek és a jugoszláv népfőlszabadító hadseregnek Becsére történt bevonulása után, mint a nép ellen-ségét, golyó általi halálra ítélték és kivégezték. Vagyonát elkobozták. Jovancai, született Horthy Mária holtta nyilvánításánál ismét a megszokott sablonos szöveget fogalmazták meg: A vörös és a népfelszabadító hadsereg bevonulása alkalmával eltűnt.

Cseszák Jánost 1950-ben nyilvánították holtta azzal az indoklással, hogy 1944 október 11-én önakasztás által öngyilkosságot követett el.

Az 1951-es évben Fehér János holtta nyilvánításánál úgy fogalmaztak, hogy 1944 októberében ismeretlen fegyveresek ismeretlen irányba vitték el.

1952-ben Smith Károly eltűnéséről a bírósági végzés úgy szolt, hogy 1944 októberé-ig Becsén élt utána nyoma veszett. A következő évben Vadóc József holtta nyilvánítá-sa kapcsán a bírósági végzésben az áll, hogy 1944 októberéig Becsén élt, majd ismeretlen helyre távozott. 1953-ban a már említett Pekár Szilveszter volt rendőrt nyil-vánították holtta. Érdekes, hogy bár nyilvánosan végezték ki, a holtta nyilvánítási bírósági határozatban nem mondták ki, hogy háborús bűnös, csak azt hogy a háborús eseményekben eltűnt..

Az 1954-es évben Pázmáj Pétert nyilvánították holtta, azzal a fogalmazással, hogy 1944 október 8-án (becse felszabadulásának napján) Magyarországra távozott és többé nem adott életjelt magáról.¹¹⁷

A felsoroltak közül csak a már említett Pekár Szilveszter neve szerepel a háborús bűnösök lajstromán. Cseszák előnevű egyént bejegyezték kettőt is, de egyikük neve sem János. (Arról a polgárról lehet szó, akit 1944 szeptember 18-án öltek meg.) Döb-benetes viszont, hogy Horvát Simeon neve sem szerepel a háborús bűnösök lajstromán, akiről a bíróság is kimondta, hogy népellenesség volt, és ezért golyó által végezték ki.^{118.}

Az áldozatok hozzátartozói még az 50-es években is tartózkodtak attól, hogy kezde-ményezzék valamelyik családtagjuk holtta nyilvánítását. Nem volt kevés azok száma, akiket a háború után meghurcoltak. Ezenkívül a vagyonelkobzás veszélye is állandóan Damoklész kardjaként függött a hozzátartozók feje felett, noha az erre vonatkozó tör-vényt nem alkalmazták következetesen, A volt becsei járásban sem alkalmazták rend-szeresen a törvényt, mert a helyi hatóságok jól tudták, hogy a kivégzettek többsége nem volt bűnös. Így történt ez Becsén is. Ugyanakkor azonban — mint ahogyan a to-

vábbiakban majd látni fogjuk — a becsei járáshoz tartozó Péterrévén a kivégzettek hozzátartozóinak minden vagyonát elkobozták 1945 őszén. Természetesen azokat, akiknek volt valamilyen vagyonuk, mert az áldozatok többsége kétkezi munkás volt. Így történt azután, hogy 1956 és 1962 között mindössze 6 becsei magyar polgárt nyilvánítottak holttá, akiről minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a felszabadulás utáni megtorlás áldozatai voltak. Gutti Mihályt 1956-ban pl. olyan szövegezéssel nyilvánították holttá, hogy 1944 októberében Becséről ismeretlen irányban eltűnt. Ugyanebben az évben Németh Juliannát is holttá nyilvánították azzal az indoklással, hogy 1944 októberében állítólag Zomborba akart utazni, de útközben eltűnt. Bóna Ferenc ez évi holttá nyilvánításáról, a bíróság végzésében csupán ez áll, hogy 1944 októberében a hadműveletek során eltűnt. Cserepes Péternek is ez volt a sorsa 1944 októberében, mert a hadműveletekben eltűnt, és soha sem adott többé életjelt magáról. Nagy István eltűnéséről 1960-ban kissé pontosabban fogalmaztak, mert megállapították, hogy 1944 november 6-án ismeretlen irányba eltűnt. Vagy pl. Lengyel Ferenc esetében 1961-ben: a felszabadulás után két-három napra elvitték, és soha sem tért vissza.¹¹⁹

Mivel semmit sem akarunk bizonyítékok nélkül állítani, ellenőriztük a háborús bűnösök lajstromát és megállapítottuk, hogy azon egyikük neve sem szerepel. Már az eddigiek alapján is bizonyíthatjuk, hogy Becsén a kivégzettek túlnyomó része nem volt bűnös.

Az öldöklés Becsén gyakorlatilag már 1944 október 8-án, tehát a város felszabadulásának napján megkezdődött, és november végéig tartott, azzal, hogy november 9-től valamilyen formai-jogi keretben végezték a megtorlást.

Ezen a napon ugyanis, a becsei Városi Katonai Parancsnokság 170. számú bizalmas átiratában értesítette a Helyi Népfelszabadító Bizottságot, hogy a katonai közigazgatás bírósági nyomozó szervei megkezdték a munkájukat. Nem részletezném a meglehetősen hosszú dokumentum tartalmát, lényegében magyarázat, hogy kiket kell háborús bűnösnek és kiket népellenességnek nyilvánítani. A két kategória közötti különbség úgyszólván jelentéktelen volt. A szövegfogalmazás egyébként is hemzsegett a szándékos pontatlanságtól, ami széles lehetőséget adott arra, hogy mindenki a saját szájfeze szerint értelmezze. Még sötétebb szándékot árul el a szövegnek azon része, amelyben felhívnak minden hazafiasan érző polgárt, hogy azonnal jelentse, ha valakiről is tud valamit, ami háborús bűncselekménynek számít. Ez a legjelentéktelenebbeknek látszó cselekményre is vonatkozott... mert csak akkor tudjuk biztosítani népeink háború utáni boldog életét, ha addig megtisztítjuk mindenféle szeméttől.¹²⁰

Az utasítás után igen sok hazafi jelentkezett. Igaz, az utasításban még az is benne állt, hogy a letartóztatottakat át kell adni további eljárása végett a katonai nyomozónak a náluk talált személyi tárgyakkal együtt. Ezen rendelet azonban nem sokat változtatott a helyzeten, mert főleg a helybeli szerbekből álló fegyveres őrsg tovább végezte saját munkáját. A katonai parancsnokság november 23-ai utasításából látható pl. hogy a népőrség önkényeskedik, egyes személyek behatoltak az épületbe, ahol a letartóztatottakat helyezték el, bántalmazták őket, és engedély nélkül külön nyomozásokat végeznek. Egyúttal figyelmeztetnek, hogy azokat, akik ilyen szabálytalanságokat követtek el, meg kell büntetni, a jövőben a letartóztatásokat csak az OZNA végezheti.¹²¹

Persze ez nem jelentette azt, hogy akik az OZNA kezébe kerültek, egyben remélhet-

ték, hogy megszabadultak a legrosszabbtól, mert a hírhedt szervezet önhatalmúlag, minden más tényező megkérdése, vagy hozzájárulása nélkül is kivégezhetette az embereket. Igaz, november 21-e után, a vérengzések már szűnőben voltak, mert akkorra már nagyjából eldőlt, hogy a jugoszláviai magyarok nem jutnak a németek sorsára. Persze voltak más intézkedések is, mindezekre nincs módunkban kitérni. Pl. már a felszabadulás utáni első napokban a helybeli magyaroknak be kellett szolgáltatniuk a rádiókészülékeiket. Ezekből elsősorban azon szerb lakosokat kárpótták, akikről korábban a magyar hatóságok kobozták el készülékeiket.

A magyarokra vonatkozó kötelező munkaszolgálat a katonai közigazgatás végéig érvényben volt. Nem tudtuk pontosan megállapítani, mikor szüntették be a magyarok számára kötelező fehér karszalag viselését. A munkakötelezettség nem csak a város területére és környékére vonatkozott. A katonai közigazgatás levéltári anyagában találhatunk adatokat arról, hogy a becsei munkabrigádokból jónéhány csoportot küldtek Turiára, Nádáljra, de más környező falvakba is. Egy ideig Becsén is, mint mindenütt, szokássá vált, hogy a helybeli szerbek földjét a magyarok műveljék meg. A visszaemlékezők tudni vélik, hogy a becsei állítólagos háborús bűnösök egy csoportját Magyarországról hozták vissza 1947 elején, tehát még a Rákosi-korszak előtt. Akkoriban Nagy Ferenc kormány engedélyezte a jugoszláv nyomozó szerveknek, hogy Magyarországon területén is nyomozhatnak az odamenekült háborús bűnösöknek vélt személyek után. A becsei csoport kiadásában kétségtelenül nagy szerepe volt a becsei származású Lazar Brankovnak. (Későbbi a Rajk-per harmadrendű vádlottja). Akkoriban a budapesti jugoszláv nagykövetség tanácsosa, majd ügyvivője volt. Valamint az ugyancsak becsei illetőségű Bane Doroslovačkinak, aki követségi tisztviselőként dolgozott. Így történt azután — hogy Magyarországról visszahozták Pucsai Kálmán gyógyszerészt, Kiss Vincét, egy Katona nevű volt jegyzőt, Brankovics Gyula kereskedőt, Papp Ferencet, Csányi Sándort és Turai kereskedőt. A tanú tudni véli, hogy Pucsai gyógyszerészt, Kiss Vincét és Brankovics Gyulát halálra ítélték, Csányi tízévi, Papp Ferenc pedig 8 évi börtönbüntetést kapott, csupán Turai kereskedőt mentették fel.¹²²

Tervbe vettük, hogy külön munka keretében feldolgozzuk azoknak a bűnpereknek az anyagát, amelyeket megőriztek, illetve amelyek hozzáférhetőek. A háború befejezéséig a törvényes formások betartásával, 1944 decemberétől a katonai bíróságok ítéleztek a valós vagy vélt háborús bűnösök felett. Ez utóbbiak kétségtelenül számosabbak. A katonai bíróságok a háború befejezéséig legtöbbször megalapozatlan és megbízhatatlan feljelentések alapján ítéleztek, és minden esetben kizárólag halálos ítéletet mondtak ki. A háború befejezése után jó ideig a háborús bűnösökkel gyanúsított személyek felett ugyancsak katonai bíróság ítélezett, de akkor már a halálos ítéleteken kívül több esetben súlyos börtönbüntetéseket is kimondtak, sőt egész ritka esetekben egyes vádlottakat fel is mentettek. Még nem sikerült megtalálnunk az említett becsei polgárok bűnperének bírósági anyagát, s nem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy volt-e valóban és mi volt a bűnük. A háborús bűnösök lajstromán csak hiányos adatokat közöltek, amelyekből igen nehéz kihámozni a vádlottak bűnösségének valóságát. Pucsai Kálmán gyógyszerész pl. nem volt tagja 1942 januárjában a becsei razzia idején alakított igazoló bizottságnak, de a háborús bűnökét kivizsgáló vajdasági bizottság által összeállított bűnösök lajstromában, a nevével feltüntették, hogy azokban a tragikus napokban sűrűn megfordult a városházán, és így valószínűleg

bűnrészes volt az akkori eseményeknek. Kiss Vince — akit a tárgyalás után ugyan-csak kivégeztek — nincs feltüntetve a háborús bűnösök lajstromán, ugyanígy az akkori helyi közigazgatásból bűnösnek nyilvánított személyek között nem találtunk Katona vezetéknévűt. A harmadik halálra ítélt, Brankovics vezetéknévű kályhás-mester, nevét sem találtuk meg. Brankovics Gyula kereskedő, Csányi Sándor és Papp Ferenc neve — akiket börtönbüntetésre ítélték — fel van tüntetve a bűnösök lajstromán, de a bűnösségükre való utalás igen általánosan és semmitmondóan van megfogalmazva. A felmentett Turai kereskedő neve természetesen nem szerepel a lajstromon.¹²³

Felmerül a kérdés, hogy mennyi áldozata volt az 1944 évi októberi és novemberi megtorlásnak Becsén? A pontos létszámot valószínűleg soha sem tudjuk majd megállapítani. Ez ideig Becsére vonatkozólag nem találtunk semmilyen jegyzéket a kivégzettekről. A háború utáni évtizedekben a becsei járási majd a községi bíróság az áldozatoknak csak egy kis részét nyilvánította holttá. Ezen a vonalon tehát nem tudunk semmilyen következtetést levonni. Annyira azonban ezek az adatok elegendők, hogy Becse esetében is bizonyítható, az áldozatok túlnyomó többsége itt sem volt bűnös. Azok közül, akik hajlandók voltak nyilatkozni, csak Onódi Vilmos földműves és sertés-kereskedő említett adatokat. Ő úgy véli, hogy a megtorlás napjaiban Becsén kb. 160 embert végeztek ki, és ő is csak a pusztá véletlennek köszönhetette szabadulását. A Centrál Szállóban azokat akik még életben voltak, átvitték az akkori zeneiskola pincéjébe. További sorsuk a tanú számára is ismeretlen. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek jó része végül is kiszabadult, mert akkoriban a nagy vérengzések már szűnőben voltak.¹²⁴

Becsének az 1941 évi magyar népszámlálás adatai szerint összesen 21.200 lakosa volt. Ebből 14.671 magyarnak vallotta magát. A becsei körzeti parancsnokságnak 1944 december végén elkészített kimutatásában Becsén 6.647 magyar nemzetiségű férfi és 7.346 nő szerepel. Vagyis számuk összesen 13.993 volt. Az 1941-es évtől 1944-ig terjedő időszakban 678 fős csökkenés mutatható ki. Ha tekintetbe vesszük, hogy a felszabadulás előtt voltak, akik elmenekültek, vagy pedig a magyar hadseregbe vonultatták be őket, akkor is teljesen reálisnak tartjuk a 200-250 fős áldozati létszámot. Mivel 1942 január végén az akkori razzizának kb. 210 szerb esett áldozatul, nem minden alapot nélkülöz a feltételezés, hogy a véres számla kiegyenlítőddött, s a korábbi szerb ártatlan áldozatokat Becse magyar lakosain torolták meg.

A helyi gyilkosok közül — akiknek jó része a háború utáni időszakban becsén élt és mindennap találkozhatott az áldozatok hozzátartozóival — egyeseket a tanúk visszaemlékezései szerint, lelkiismerete kínozta az ártatlanul kiontott vér miatt. A visszaemlékezők különösen a gyilkos helybéli nő, Bošković Milka esetét emlegetik, aki a 60-as évek végén halálozott el, s akit életének utolsó éveiben rémképek kínoztak, a kivégzettek látta maga előtt, és elméje állítólag teljesen elborult.¹²⁵

PÉTERRÉVE

Péterréve lakosságának túlnyomó többsége már az Osztrák-Magyar Monarchia idejében is magyar volt, és ez a többség ha csökkenő irányzatot is mutatott, megmaradt a háború utáni időszakban is. (A II. világháború után az új Jugoszlávia területén először 1948-ban végeztek népszámlálást, akkor a község 10.222 lakosa közül 7.607 volt magyar és 2.455 szerb.)

A magyar lakosság szociális összetétele igen kedvezőtlen volt, és többségüket a nincstelen földmunkások és törpebirtokosok képezték. Mivel a munkalehetőségek igen korlátozottak voltak, a földmunkások jó része már az I. világháború előtt állandó vándorlásra kényszerült. Minden munkaalkalmat elvállaltak, az akkori ország legtávolabbi vidékein is. Mezőgazdasági idénymunkákon kívül úgy szólván minden vasútvonal építésénél megtaláltuk őket. Vándorlásaik során megismerkedtek az akkori munkásmozgalommal, és visszatérve a községbe, ők voltak akik szószólóivá váltak a magyarországi Szociáldemokrata Párt programjának. Különösen az agrárszocializmus tanításának akadt számos követője, mely nem ígért ugyan földreformot de követelte a világi és egyházi nagybirtokok egy részének kedvező feltételek melletti bérbeadását a nincstelenség számára.

A jugoszláv idők alatt a péterrévei magyar nincstelenség sorában főleg az illegálisba kényszerített Jugoszláv Kommunista Pártnak voltak hívei. Ezért nevezték Péterrévét évtizedekig Kis Moszkvának vagy Vörös Pecellónak. A háború után a Harcos Szövetség becsei községi bizottsága megjelentette a Péterréve krónikája című könyvet. A könyv magyar fordításban is megjelent. A 386. és 387. oldalon felsorolják azoknak a nevét, akiket 1941-ben a magyar hadsereg bevonulástól az év végéig letartóztattak. Soraikban 26 kommunista volt. Közöttük volt Recsó János, járási pártbizottsági tag, akit 1942 január 20-án kivégeztek. Az ifjú kommunisták közül 16-ot tartóztattak le, és hatan voltak közülük magyarok. A párt rokonszenvezői közül ugyanebben az évben 32 személyt fogtak le, közülük csak 9-en nem voltak magyarok. A könyv szerzője megjegyzi, hogy a letartóztatottaknak csak kis része érte meg a fől-szabadulást.¹²⁶

Grujić említett könyvében egy mondat erejéig sem tett említést arról, hogyan történt meg a magyar csapatok bevonulása Péterrévére. Ebből arra következtethetünk, hogy a bevonulás minden zavaró esemény nélkül ment végbe, és nem járt áldozatokkal. A háborús bűnököt vizsgáló vajdasági bizottság is mindössze három olyan helybeli magyar polgárt tudott feltüntetni, akinek valami bűnük lehetett a magyar bevonulás idején. Az 1942 évi januári hideg napok is elkerülték Péterrévét. Ennek ellenére öt helybeli magyar polgárt háborús bűnösnek nyilvánítottak. Az egyik nevénél feltüntették, hogy szerepe volt a sajkási és az újvidéki tragikus januári napokban. Lehetséges, hogy a többieknek is hasonló bűne lehetett. Ha csupán ezekre sújtott volna le az igazságszolgáltatás keze, ez bizonyára elfogadható lenne. Sajnos nem így történt. Ehelyett itt is tömegmészárlást végeztek, amelyet a második Sajkási Partizán Osztag egyik egységének katonái és a helybeli szerbek egy csoportja hajtott végre.

Minderről Rade Grujićnak a már említett munkájában természetesen egy szó sem esik. Csupán azt tudhatjuk meg, hogy a község is 1944 október 8-án szabadult fel, és két nappal később megalakult a péterrévei Ideiglenes Népfelszabadító Bizottság, tagjai kizárólag szerbek voltak. Számunkra fontos, hogy a bizottság október 13-i ülésén külön albizottságot választottak a háborús bűnök és károk kivizsgálására. Tagjai: Milanov Ivan, Vorgic Milan, Jovicic Lazar, Stanojev Dina és Vujicvin Vojislav voltak. Két nappal később megalakult a helybeli néppőrség is.¹²⁷

1944 október 17-én Bácskán, Bánátban és Baranyában bevezették a katonai közigazgatást. Ezzel megnyílt az út Péterrévén is az öldöklés megkezdéséhez.

Matuska és Cseres munkájukban ugyancsak megemlékeztek a péterrévei véres na-

pokról. Matuska, azonkívül hogy adatokat közöl Péterrre krónikájából, idézi Leonissa nővér feljegyzéseit, amelyek főleg dr. Takács Ferenc, pápai kamarás péterrrevei apátplébános brutális nyilvános kivégzésére vonatkoznak. ezenkívül egy névtelen tanút is megszólaltatott, aki édesapának tragédiáját ismertette, akit akkor végeztek ki, amikor ő már a sokat emlegetett Petőfi-brigád katonája volt. Ugyanez a tanú kb. 360-ra becsüli a péterrrevei kivégzettek számát, és tudni véli, hogy még 360 meggyilkolását tervezték. Utóbbiakat azonban végül mégsem végezték ki, mert voltak a községben jobb érzésű szerbek, akik közbenjártak Szabadkán az orosz parancsnokságnál, s onnan gyorsan ki is küldtek egy tisztet, aki a fogvatartottakat mind kiengedte, azzal a magyarázattal, hogy mi nem gyilkolni jöttünk.¹²⁸

Visszatérve doktor Takács Ferenc plébános kivégzésére, egyedüli bűne az lehetett, hogy lelkes híve volt az akkori Horthy-rendszernek. ezt mindennapi magatartásában ki is mutatta. Ezenkívül országgyűlési képviselő volt, s ezért is halál járt. Hasonló sorsra jutottak a többi délvidékről kinevezett országgyűlési képviselők is, ha idejében nem sikerült elmenekülniük. Csak egy kivételt tettek, a doroszkói Bartol István esetében, aki 1941 áprilisában életével garantálta, hogy a szomszédos Sztapár szerb lakosai békések, s ezért azután ezeknek bántódásuk nem esett. Igaz, néhány napig Zomborban őt is fogva tartották, de azután minden magyarázat nélkül szabadon bocsátották.

Leonissa nővér feljegyzései szerint a plébánost 1944 november 19-én Szent Erzsébet napján végezték ki, még pedig nyilvánosan. A templomból kijövő népet egyszerűen oda terelték a vesztőhelyre. Egy helybeli szerb lőtte le, aki később megőrült. A kivégzés után négy helybeli magyar férfit arra kényszerítettek, hogy a plébános hulláját halottas szállító kocsira tegyék és a temetőbe vigyék, ahol egy előre kihantolt gödörbe koporsó nélkül elhantolták.¹²⁹

Kutatásaim során a Zentai Történelmi Levéltár becsei kirendeltségének jóvoltából, sikerült betekintést nyernünk egy iratcsomóba, amelyben igen értékes adatokat találtunk. 1945 őszén ugyanis a becsei Járási Népbizottság követelésére Péterrre is összeírták a háborús bűnösöket, mivel minden ingó és ingatlan vagyonukat gyorsított eljárással el kellett kobozni. A helyi népbizottság erről két jegyzéket készített. Ezek külön feltüntették a kivégzett, illetve megölt háborús bűnösök lajstromát, s azokat is, akik elmenekültek. Az első lajstromot 1945 október 3-án készítették el. Csak a kivégzettek illetve a megöltek névsorát közöljük.

Kivégzettek: 1. Konczik János. 2. dr. Takács Ferenc. Más módon megöltek: 3. Apró György 4. Balassa István 5. Druhai Péter 6. Deák Vicus 7. Gedelényi Mihály 8. Horvát Imre és Nagy Amális 9. Henyel Mihály 10. Krekes József 11. Kris Péter 12. Kőrösi Imre 13. Kelemen György 14. Kiss István 15. Molnár Pál özvegye és Hauk János 16. Menyhárt István, nyilas 17. Mikula Mihály 18. Mandics Nikola 19. Mikus János 20. Panic Boski 21. Simon József, nyilas 22. Sánta Katica 23. Tubik Pál, nyilas 24. Terecki Márton 25. Szabó Mihály 26. Szatmári Albin 27. Szabó Sándor 28. Uram Imre özvegye 29. Viktor György 30. Viskovics Gavro

A jegyzékben még felsorolták 55 elmenekült háborús bűnös nevét, akinek vagyonát ugyancsak sürgősen el kellett kobozni.

A második lajstrom 1945 december 3-án készült el, a községi elnök helyett cirill betűkkel Babos Imre tisztviselő írta alá. Ebben az okmányban a következő megölt személyek nevét tüntették fel.

1. Kiss János 2. Pece Mihály István 3. Fenyel Mihály felesége Gizella 4. Miklós István 5. Füstös János felesége Pece Borbála 6. Horvát Sándor 7. Molnár Mihály 8. Hajdu József 9. Menyhárt Ilona 10. Szabó István 11. Viktor János 12. Márkus István 13. Vermes János 14. Vastag Péter 15. Major István 16. Kósos András 17. Kozma Lajos 18. Kristóf Illés 19. Kristóf Kálmán 20. Hanák Ferenc 21. Herczenberger Károly 22. Nagy (Huszár) Ferenc János 23. Varga Imre 24. Urbán István és felesége Urbán Ilona 25. Tubák Viktória 26. Demeter Sándor 27. Szabó Pál 28. Pásztor Lajos 29. Pásztor Péter 30. Prokét Pál 31. Nagy József 32. Mezei József 33. Mohoji Mária 34. Gödöllői András 35. Öreg Imre 36. Öreg Mihály 37. Csontos Antal 38. Doka Imre 39. Nagybarna Pál.

Ezen a lajstromon ismét feltüntették 9 elmenekült háborús bűnös nevét, akiknek vagyona az elkobzásra vonatkozó törvény értelmében ugyancsak kisajátítás, vagyis sürgős elkobzás végrehajtása alá esett.¹³⁰

Tehát a hatósági kimutatás szerint Péterrévén a megtorlás napjaiban 72 helybéli magyart végeztek ki.

Két nyilvános kivégzés is volt. A meggyilkoltak között tíz volt a nő, s három szerb nemzetiségű áldozatot is találunk. Érdekes, hogy a három megölt szerb nemzetiségű helybéli volt a legmódosabb az áldozatok közül, ez pontosan kimutatható a részben megőrzött vagyonekobbzási jegyzőkönyvekből. Valószínűleg ez okozhatta a halálukat. A magyar áldozatok többsége nincstelen földmunkás volt, kisebbik részük pedig törpebirtokos.

Mindjárt felvetődik a kérdés, hogy a két lajstromban minden áldozatot feltüntettek-e? Alapos a gyanú, hogy nem. Úgy látszik, hogy a helyi hatóságoknak sem voltak pontos adataik az áldozatokról, mert — mint láthattuk is — az első lajstrom még 1945 októberében elkészült, s majd két hónapra volt azután szükség, amíg a többi adatot összegyűjtötték. De még így sem végeztek teljes munkát. Az áldozatok száma jóval nagyobb lehetett.

Cseres Tibor könyvében a Nagy István visszaemlékezésében említett személyek közül pl. csak Kristóf Kálmán vezető rendőrtiszt neve szerepelt az áldozatok között. Nincs feltüntetve Kelemen Dezső neve sem, akit élve akartak a Tiszába fojtani. Egyesenesen döbbenetes az is, hogy a két lajstromba feltüntetett és megölt helybéli magyarok közül csak egynek a neve szerepel a háborús bűnösök lajstromán (Varga Imre.) Mi lehetett tehát a 69 helybéli magyar bűne? Valószínűleg a Horthy éra idején valamelyik politikai szervezet tagjai voltak. Itt elsősorban a Nyilas Keresztes Pártra gondolunk, amelynek egy 1943 évi kimutatás szerint elég erős helyi szervezete volt a községben. Akkor a szervezetnek 145 tagja volt. Közöttük 32 nő is. Elsősorban közülük kerülhetek ki a nőáldozatok is. A helybéli földnélkülieket is elragadta a féktelen nyilas propaganda a földosztás ígérteréről, és ez okozta a tragédiájukat.

A megőrzött iratanyagban 45 kivégzett személy hozzátartozóinál végrehajtott vagyonekobbzásra vonatkozó jegyzőkönyvet őriztek meg. Persze ezek a jegyzőkönyvek is számos pontatlanságot elárulnak. Már az egyik bevezető szövegéből kiderül, hogy Kocsis Dezsőt, akinek a neve a likvidáltak lajstromán van, nem ölették meg, hanem 1944 augusztusában a magyar hadseregbe vonult be, s így hozzátartozóinál nem kell végrehajtani a vagyonekobbzást.

Már említettük, hogy az áldozatok túlnyomó többsége nincstelen kétkezi munkás volt. Ezt pontosan tükrözik a jegyzőkönyvek is, Öreg Imre hozzátartozóinál pl. egy fél

háza, és szoba, valamint konyhai berendezést foglaltak le, Gödölei Andrásnak semmilyen ingó-, vagy ingatlan vagyona nem volt. Szabó István tulajdonában egy szobakonyhás ház volt, szerény berendezéssel. Mezei József semmilyen ingó és ingatlan vagyonnal nem rendelkezett. Ugyanígy Moholi Mihálynak sem volt vagyona, akinek nevét melleleg nem találtuk meg a háborús bűnösök lajstromán. Hajdu József egy szobakonyhás ház tulajdonosa volt, Pece Mihály fél katasztrális hold földet birtokolt, háza nem volt. Kiss Sándor — ugyancsak likvidáltak — nem szerepel az áldozatokról készült jegyzékben, ő is egy szobakonyhás ház tulajdonosa volt. Ugyanígy kis családi házat birtokolt a kivégzett Menyhért Ilona is. Molnár Mihálynak nem volt vagyona. Márkus István egy szobakonyhás háznak volt a tulajdonosa. A megőrzött és sorrendben a 14. számot viselő jegyzőkönyvet a megölt Vermes István hozzátartozóinál állították össze, aki nincs feltüntetve az áldozatok között. Nem volt semmilyen vagyona. Nincstelen volt Füstös János felesége, Pece Piroska is. Horvát Sándort Péterrévén ölték meg, de neve nincs feltüntetve a lajstromon. Az elkobzások idején, 1945 őszén kiderült, hogy személye teljesen ismeretlen a hatóságok előtt. Miklós István neve a megöltek között található, de a vagyonelkobzási eljárás során kiderült, hogy az ő személyéről sem tudtak semmit a hatóságok. Henyel Mihály feleségének, Gizellának egyáltalán nem volt vagyona. Kásás Andrásnak, akinek neve nincs feltüntetve az áldozatok névsorán, nem volt vagyona. Hasonló anyagi helyzetben volt Kozma Lajos, Kristóf Illés és Vastag Péter is. Major István csak egy szoba és konyhaberendezést, valamint egy kis ház egyharmad részét mondhatta magáénak. Urbán István teljesen vagyontalan volt, Hajnal Ferenc és Kristóf Kálmán pedig egy-egy kis egyszobakonyhás ház tulajdonosai voltak. A jegyzőkönyvi sorrendben Nagy Ferenc és Herenberger Károly következtek, akiknek nem volt vagyonuk. Szabó Pálnak mindössze egy szobaberendezése volt, Pásztor Lajosnak volt egy szobakonyhás családi háza és 806 négyszögöl földje. Pásztor Péternek semmilyen ingó- és ingatlan vagyona nem volt, Demeter Sándor életében egy szobakonyhás berendezés és egy harmadrész ház tulajdonosa volt. Az utána következő Prokec Pál, Tubik Viktória és Nagy József teljesen nincstelenek voltak. Doka Imre szobakonyha berendezéssel rendelkezett, öt gyermek maradt utána. Csontos Antalnak sem volt vagyona, Mikus Jánosnak volt egy kis családi háza és 101 négyszögöl földje. A következő, 40. jegyzőkönyvben Koszorús János neve szerepel, akinél feltüntették, hogy golyó által végezték ki, neve azonban nincs bejegyezve az áldozatok közé. Ő volt egyébként a megölt péterrévei magyar polgárok között a legjobb anyagi helyzetben, mert egy ház és 8 kataszteri hold föld birtokosa volt. Szegi Pálnak egy kis kertés háza volt, Szabó Sándor pedig csak fél lánca földet birtokolt.¹³¹

Doktor Takács Ferenc apátplébánosnál lefoglalták a plébánia három szobaberendezését, három göré csöves kukoricát, 1022 pengő kézpénzt, egy takarékkönyvet 1800 pengő betéti összeggel, egy elismervényt 1899 pengő értékű búzamennyiség átadásáról stb.¹³²

Külön érdekessége az említett értékes dokumentum gyűjteménynek, hogy 1945 őszén, amikor a községben a vagyonelkobzásokat végezték, még számos helybéli magyar polgár gyűjtőtáborokban volt népellenség vádjával. Főleg olyan egyénekről volt szó, akik kiténtek politikai tevékenységükkel a Horthy-érában, vagy pedig más vonalakon működtek együtt az akkori magyar hatóságokkal. Pedig hivatalosan már 1944 december végén ezeket a gyűjtőtáborokat felszámolták. Korábban tömegesen hurcolták

táborokba mindazokat, akiknek a vérengzés heteiben sikerült elkerülniük a bosszút. A katonai közigazgatás vége felé azonban leiratot küldtek a beosztott szervekhez, hogy vigyék gyűjtőtáborba azokat, akik tagjai voltak a magyar időszakban tevékenykedő pártoknak, és más politikai szervezeteknek. Ez vonatkozott a Nyilas Keresztes párt és a Turáni Vadászok szervezetére is. Ugyanabban az utasításban elrendelték, hogy a meglevő táborokból mindazokat, akik nem követtek el háborús bűnöket, szabadon kell engedni.¹³³

A péterrévei példából is látható azonban, hogy mindez a gyakorlatban csak igen lassan valósult meg.

A levéltári anyagban megtaláltuk még azon 34 helybéli német nemzetiségű polgár névsorát is, akiket ugyancsak minden vagyonuktól megfosztottak.¹³⁴

A becsei járási és a későbbi községi bíróságok a péterrévei áldozatok egy részét is holtta nyilvánították. Persze az elhalálozás körülményeinek megfogalmazásában óvatosan jártak el, és kerültek a kifejezéseket, hogy a holtta nyilvánított háborús bűnös volt. Az első péterrévei áldozatot már 1946-ban holtta nyilvánították. Ez Körösi Imre volt, akiről azt állapították meg, hogy a hadművelet során eltűnt. Uram Imre feleségét, Uram Violát ugyancsak 1946-ban nyilvánították holtta, azzal a megindoklással, hogy 1944 november 12-én elvitték, és azóta nyoma veszett. Major István helybéli lakos: 1944 októberében tűnt el a Vörös és a Népfel szabadító Hadsereg bevonulása során. Hasonló megokolással nyilvánították holtta Mikula Mihály helybéli szabómestert is. Viktor Sándorról a bírósági végzésben ugyanakkor azt állapították meg, hogy 1944-ben Péterrévéről eltűnt. Füstös János és felesége, Pece Borbála a felszabadulásig Péterrévén élt, ezután azonban letartóztatták őket, és azóta nyomuk veszett,

Ez a bírósági végzés volt a legpontosabb a többi péterrévei holtta nyilvánítási végzéshez viszonyítva, mert pontosan következtethetünk belőle, hogy valójában mi is történt. Gödöllői Mihályra vonatkozó bírósági végzés úgy szólt, hogy 1944 októberében eltűnt Péterrévéről. Hasonlóképpen fogalmaztak Kerekes József holtta nyilvánítási ügyében is, ő 1944-ben Péterrévéről ismeretlen irányba eltűnt. Hovori Sándor 1944 novemberében tűnt el Péterrévéről ismeretlen irányba. Urbán András és felesége Vörös Ilona a bírósági végzés szerint 1944 októberében Péterrévéről a háborús hadművelet során eltűnt. Hasonló sorsra jutott Szántós András és felesége Szántós Mária is, akiről a bírósági végzésben csak azt állapították meg hogy mindketten eltűntek Péterrévéről. Mikus János 1944 októberében a községből ismeretlen irányba tűnt el.

Kiss Mátyás ügyében másképp fogalmaztak, amikor a község felszabadításáért vívott harcokban még tartott a lövöldözés, kijött az óvóhelyről és egy eltévedt golyó végzett vele.¹³⁵

Sorolhatnánk még jónéhány holtta nyilvánítási esetet. Az áldozatok jegyzékének pontos összeállítás évtizedek távlatából, amikor a túlélők és a tanúk egyre többen távoznak az élők sorából, úgyszólván szinte lehetetlen. Csak részleges lajstromok összeállítására törekedhetünk, és különböző adatok összevetésével próbáljuk meghatározni minden helysége nézve az áldozatok hozzávetőleges számát. A már letűnt egypárti rendszerben ezekről a dolgokról sem írni, de még beszélni sem igen lehetett. Egy Újvidéken élő, és magát megnevezni nem akaró volt péterrévei illetőségű polgár említette e sorok írójának, hogy az egyik helybéli magyar polgár saját kezdeményezésre a 60-as években, összegyűjtötte az 1944 őszen kivégzett péterrévei magyar polgárok adatait.

Ez a rendőrség tudomására jutott, eljárást indítottak ellene és állítólag négy évi börtönbüntetésre ítélték. Így a péterrévei áldozatok számát sem tudjuk teljes pontossággal megállapítani, mert a két megőrzött lajstrom adatai sem teljesek. A Matuska-könyvben névtelenül nyilatkozó tanú 360-ra becsülte az áldozatok létszámát, és azt is tudni vélte, hogy még ugyancsak 360 embert szántak halálra. Ugyanez a tanú még elmondta azt is, hogy 1954-ben egy vasárnap partszakadás következtében előkerültek az 1944 évi áldozatok földi maradványai. Az emberek jajveszékelve rohantak ki a Tisza-partra. Sokan felismerték hozzátartozóikat, egy-egy rothadásnak induló ruhadarabról, vagy a fogszorok alapján. A tanú akkor érkezett csónakon Bánátból, ahol szőlőt vásárolt. Nézték a sok koponyát, mindegyiken tarkólövés nyomai látszottak, a kezek még hátra voltak kötözve. A rendőrség azonban szétzavarta a népet, és a következő éjjel a helybéli cigányokkal a tetemek maradványait beledobálták a Tiszába.

Már említettük, hogy kik lehettek a helybéli bűnösök. Kétségtelenül a háborús bűnök vizsgálóbizottságnak tagjai, a közvetlen végrehajtók pedig a fegyveres népőrség. De bizonyosan részt vett a vérengzésben a Péterrévére bevonult Második Sajakási Partizán Osztag egyik kisebb egysége is. Külön felelősség terheli ezenkívül a községi katonai helyőrség parancsnokát, a bácsföldvári illetőségű Zoricót valamint helyettesét Jovičićot is.

BÁCSFÖLDVÁR

Mit történt ebben a Becsétől 12 kilométernyire délre fekvő kis községben 1944 októberében és novemberében? Erről nem írt sem Matuska Márton sem Cseres Tibor. Lehetséges, hogy nem akadtak visszaemlékezőre, aki valamit elmondhatott volna. Pedig ez a kis község sem kerülte el a véres megtorlást. Mi lehetett a helybéli magyarok bűne, hogy az úgynevezett felszabadulás után a győztesek ilyen megtorlással büntették őket. Radivoj Grujić szerző tollából a Harcos Szövetség becsei helyi bizottsága 1977-ben magyarul is megjelentette „Forradalmi mozgalom Bácsföldváron 1919-1945 között” című helyi krónikáját, amelyből jól látható, hogy a községben már az első világháború előtt is, de főleg a két világháború között a forradalmi munkásmozgalom igen erős és folyamatos volt, amelynek a helybéli magyarok közül is számos résztvevője volt, elsősorban a proletárság soraiból. A könyvben egy szót sem találunk arról, hogyan folyt le a rendszerváltás 1941 áprilisában. Ugyanígy a háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottságban a magyar csapatoknak 1941 áprilisában történt bevonulása kapcsán sem említik Bácsföldvárt. Tehát a bevonulás a községben minden valószínűség szerint incidens nélkül zajlott le, és a szerb lakosság közül sem voltak áldozatok. Grujić könyvében csak az 1918 után idetelepítettek kiutasításáról van szó, amely már április 15-én megkezdődött. Eszerint a községből akkoriban összesen 277 személyt internáltak, s többségüket Szerbiába úszták, ahol három hétig maradtak. Ugyanakkor egy csoportot, 56 személyt, Becsére toloncoltak, ahol néhány hétig maradtak, majd 52-t közülük hazaengedtek, négyüket pedig Topolyára a táborba hurcoltak. Őket 1941 augusztusáig tartották fogva, majd később valamennyiüket hazaengedték. Később többen is azok közül, akik még Szerbiában maradtak, hazaszírógtak.¹³⁶

Mindenesetre az 1941 évi áprilisi bácsföldvári események kapcsán 5 helybéli ma-

gyar nemzetiségű polgár nevét találtuk meg a háborús bűnösök lajstromán. 1942 januárjában sem történtek atrocitások a községben, bár már az elmondottakból is láthattuk, hogy a szomszédos Becsén (Bácsföldvár egyébként a becsei járáshoz tartozott), akkoriban milyen véres események zajlottak le. Ilyen módon egy helybéli magyar polgárt sem tartottak nyilván mint háborús bűnöst az 1942. évi januári események miatt. Igaz, egyes jugoszláv szerzők megemlítik munkáikban, hogy a zsabylai és csurogi megtorlások idején néhány fegyveres bácsföldvári magyar polgár is részt vett ezekben a megtorló akciókban, de konkrétabb bizonyítékot nem említenek.

A bosszú már a felszabadulás első napjaiban megkezdődött, bár az első napok szórványos gyilkosságai után itt is a katonai közigazgatás bevezetése után teljesedett ki.

A Zentai Történelmi Levéltár becsei kirendeltségében a járásbíróóság fondjában értékes adatokat találtunk a helybéli, minden külön eljárás nélkül kivégzettekről, pontosan az áldozatok egy töredékéről, mivel ezeknek is csak egy kis részét nyilvánították holtta a háború utáni évtizedekben.

Íme néhány kiragadott példa, azokra a sablonosan megfogalmazott anyagokra utalunk, ahol igyekeztek körülírni az eltűnések körülményeit és a becsei járásbíróóság is minden esetben kerülte azt a megfogalmazást, hogy az eltűntek háborús bűnösök voltak. A bírósági anyagból láthatjuk, hogy a bácsföldvári áldozatok közül az elsőket 1948-ban nyilvánították holtta. Gombár Ferenc helybéli lakos halálának körülményeiről olyan bírósági megfogalmazással éltek, hogy 1944 novemberében a Vörös Hadsereg és a Népfelszabadító Hadsereg bejövetele után eltűnt Bácsföldvárról és azóta nem jelentkezett. Hasonlóképpen fogalmaztak Bencz Péter Pál esetében is: 1944 októberében vagy novemberében a hadműveletek során eltűnt.

A következő, 1949-es évben rendelkezésünkre álló bírósági anyagai szerint csupán Galac Gondos Ferencet nyilvánították holtta azzal az indoklással, hogy 1944 októberében eltűnt és azóta nem adott életjelt magáról.

Jóval körültekintőbb volt a bíróság 1950-ben amikor Újvári László János holtta nyilvánítására került sor. Az özvegy Újvári Amálián kívül még kihallgatták Góbor Antal tanút is. Megállapították, hogy 1944 október 23-án, a község felszabadulásának napján két fegyveres jött érte és a község zárkájába kerültek a tanúval együtt, aki később kiszabadult. Az áldozatot egy hétig ott tartották majd ismeretlen helyre hurcolták el. Ugyanazon évben a járásbíróóság Rózsa Sándor és Juhász István holtta nyilvánítása alkalmával igen rövid fogalmazással élt, egyszerűen megállapította hogy mindkettejüket a Vörös és a Népfelszabadító Hadsereg bejövetele után eltűntették. Minden évben volt egy-két holtta nyilvánítási eset, a kivégeztek közül. A következő évben, vagyis 1951-ben Gábor Antalról a holtta nyilvánítási végzés úgy szólt, hogy a felszabadulás után ismeretlen fegyveresek elvitték és utána nyoma veszett. Hasonló megfogalmazással éltek Új András esetében is, csak azt állapították meg, hogy a fölszabadulásig Bácsföldváron élt, de senki sem látta többé.

A becsei járásbíróóság nyilvánította holtta Táborosi Józsefet is, akiről azonban úgy nyilatkoztak, hogy a fölszabadulásig Becsén meg Nádajlon élt, majd utána ismeretlen irányba eltűnt. Koperec János Temerinből került Bácsföldvárra, itt is élt a felszabadulásig, amikor is 1944 októberében eltűnt. Nacsa Sándor helybéli lakos 1944 november elsejéig Bácsföldváron élt. Ezen a napon a NOB fegyveresei elvitték és soha nem tért vissza. Hornyik Mihály néhány nappal előbb, vagyis október 26-án tűnt el ismeretlen

irányba. Újvári Antal 6 nappal később, vagyis november 17-én ugyancsak ismeretlen irányba tűnt el. Hasonló sorsa lett Hobena Ferencnek is.¹³⁷

Igen sok nevet találunk még Bácsföldvárról, akiket holttá nyilvánítottak, nevüket a Szövetségi Hivatalos lapban közzé is tették, de a rövid szövegezés miatt nem tudtuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy mindegyikük a terror áldozata volt-e, vagy pedig esetleg mint a magyar hadsereg bevonultjai vesztették életüket.

A bácsföldvári áldozatok számát növelte az is, hogy a helyi gyilkosoknak november vége felé sikerült megtalálniuk a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezetének a tagnévsort. Erről egyébként Törköly István nyugalmazott zentai újságíró 1991 április 14-én a Közös Íróasztalunk című rovatban egy cikket is megjelentetett, amit Bartos Etel újvidéki nyugalmazott szakácsnő elbeszélése alapján állított össze.

A magyar időszak községi jegyzője nagyon haragudhatott a helyi nyilaskeresztes szervezet tagjaira, mert 1944 októberének első napjaiban, elmenekülése előtt a névsort kifüggesztette a községháza pánccszekrénye ajtajának belső részére. Bár a pánccszekrényt már a felszabadulás első napján kinyitották, a magyar nyelvű kiragasztott papírlapot jó ideig figyelembe sem vették. Végül valaki felfigyelt rá, és akkor megkezdődött a párt helyi szervezete tagjainak az összefogdosása is. Közöttük — mint mindenütt — nők is voltak.

Bartos Etel elbeszélése szerint mindenkit, akinek a nevét a listán megtalálták, a községházára kísérték. Az elhurcoltak között volt a Galac család is, közöttük az elbeszélő nagyanyja, leánykori nevén Német Ilona, annak két fia, Galac János és Ferenc, valamint János felesége, született Pelle Rozál is.

A listán lévők közül néhányan valamilyen módon megtudhatták, hogy mi készül, lehet hogy valaki figyelmeztette is őket, mert az utolsó pillanatokban sikerült kiszökniük a faluból, és a környező tanyákon rejtőzködtek el. Csak hónapok múlva merészkedtek elő, akkor már semmi bántódásuk nem történt. Ebből is látható, hogy a halálra szántaknak azon kívül hogy beiratkoztak a Nyilaskeresztes pártba, az égvilágon semmi más bűnük nem volt. A Galac család és még sokan mások azonban nem kerülhették el a tragédiájukat. Galac Jánoséknak két kisgyermekük volt, az egyik 2 éves a másik 4 éves. Öccsének Ferencnek egy másfél éves kislánya volt. Rozális, János felesége éppen szülés előtt állt és mindennapos várandós volt. A letartóztatáskor sírva kérte a fegyveresek, hogy legalább őt hagyják otthon maradna kisgyermekével, mert csak egy távoli rokonuk, egy 75 éves öregasszony maradna mellettük. Hiába rimázkodott, betuszkolták a többiek közé. Az elbeszélő az édesanyjának mindennap vitt élelmet, egy hétig tartották őket fogva. Látszott rajtuk, hogy nagyon megkínózták és hogy verik őket. Az utolsó napon sírtak, szinte sejtették, hogy mi vár rájuk. Az enivalót sem akarták elfogadni, s valóban, azon az este a Bara-parton vonultak el a partizánok és a fegyveresek, több háza is benyitottak, és ásót kapát követeltek. A közelben lakók azután éjjel sortűzet hallottak az úgynevezett Csonthalom felől. Úgy tudni, hogy másnap reggel egy idősebb férfi kiment a Csonthalomhoz, megnézni, hogy mi történt ott az éjjel. De vesztére, nem sejtette, hogy ott még fegyveres őrség van, őt is nyomban lelőtték, és azonnal elföldelték.

Az egyik emberi mivoltából kivetkőzött gyilkos, Stojšić mesélte később, nem egyszer borgőzös állapotban a vendéglőben, amely egyébként második otthona volt: amikor a 25-30 ember (mások szerint ennél jóval több) megásta a saját sírját, közülük

többen jajveszékelnéi keztek. Az anyós átfogta menyé nyakát és rimázkodott. Irgalmaz-zanak meg a fiatalasszonynak, hiszen minden pillanatban megszüülheti gyermekét. Az egyik fegyveres azonban belerúgott, úgy hogy az idős asszony estében félig leszakított-a a menyé ruháját. Az utolsó kétségbeesésében ösztönösen feléjük indult János, mire úgy fejbe vágták, hogy összesett, arcát elöntötte a vér, és nem is tudott többé lábra áll-ni. Últében lőtték bele a gödörbe.

Rozi pedig állt, remegett és nyöszörgött, hiszen a magzatvíz is elment tőle: tudjátok, hogy ugrált a hasában a gyerek, amikor agyonlőttük, és oda mentünk hozzá, megnézni hogy él-e még. — mesélte később Stojšić a kocsmában.¹³⁸

Eddig a borzalmas történet, amelyről sokáig iszonyodva meséltek az emberek a falu-ban, szerbek és magyarok egyaránt.

Itt fontosnak tartjuk megemlíteni, a párhuzamot Törköly István újságíró cikkével. Is-merete szerint, magyar fasiszták 1941-ben Zentán is kivégeztek több embert. Főleg kommunisztákat, akik részt vettek az ellenállási mozgalomban. A halálra ítélték között volt a későbbi zentai pártélet ismert és köztiszteletben álló egyénisége Lóviné Székely Ilona, akinek előrehaladott terhességi állapotára való tekintettel megkegyelmezett a magyar rögtönítélő bíróság. A börtönben meg is szülte gyermekét, túlélte a háborút, és jelenleg Zentán él nyugdíjasként és egészségesen.

Hogy mennyi lehetett a bácsföldvári áldozatok száma, erre vonatkozólag is csak becslésekbe bocsátkozhatunk. Matuska Márton említett könyvében nem foglalkozott a bácsföldvári vérengzéssel. Cseres Tibor könyvéből ugyancsak kimaradt, hogy mi is történt ebben a faluban a megtorlás heteiben, de községkénti kimutatásban 600 áldozat-ot említ. Ezt a számot a jelenleg ismert adatok szerint azonban túlzottnak tartjuk.¹³⁹

ADA

Ada sötét napjairól Matuska Márton könyvében nem emlékezik meg. Cseres Tibor munkája azonban röviden ismerteti mi is történt ebben a túlnyomóan magyar lakosságú községben, amely — mint a többi Tisza-menti helységek, 1944 október 8-án szabadult fel, amikor is mint ismeretes, a szovjet csapatok több helyen átkeltek a Tiszán, és a fo-lyóparti területeket úgyszólván egy puskalövés nélkül el is foglalták. Ebben a község-ben is megalakult a Népfelszabadító Bizottság, természetesen itt is kizárólag délszlávok voltak a tagjai. Cseres Tibor azzal kezdi írását, hogy 1944 októberében a magyar katonák és csendőrök távozása, de az orosz csapatok megérkezése előtt az adai szerbek elhatározták, hogy az 1941-ben életét vesztett szerb orvlövészekért kegyetlen bosszút állnak. Azt tervezték, hogy a helybéli magyaroknak azért legalább tízszeres árat kell fizetniük. Még az oroszok megérkezése előtt már mintegy 200 helybeli ma-gyart össze is fogdostak, közülük mintegy tizedelésként 16 személyt kivégeztek, a töb-bieket pedig naponta éhezették és kínozták. Itt álljunk meg egy pillanatra. Tüzetesen tanulmányoztuk a háborús bűnöket vizsgáló vajdasági bizottság az 1941 évi áprilisi magyar bevonulásáról készített elborátumát és nem találtunk adatokat arra vonatkozó-lag, hogy 1941 áprilisában Adán kivégzések voltak. Ennek ellenére az 1941 évi áprilisi történések miatt 11 helybeli magyar polgár nevét találtuk meg a háborús bűnösök lajst-román. Ezek egy részéről megállapították, hogy szökésben vannak, közöttük volt a község főjegyzője és elnöke. Egyébként mindannyiuknak azt rótták fel, hogy nemzet-

örök voltak vagy pedig tagjai voltak valamilyen titkos igazoló bizottságnak. vajon ezek lehetnek a kivégzettek? A zentai járási bíróság, majd később az adai községi bíróság 1972-ig húsz helybéli magyar polgárt nyilvánított holttá, de ezek közül egyetlen egy neve sem szerepel a háborús bűnösök lajstromán. Közülük ez ideig csak egyről tudtuk teljes bizonyossággal megállapítani, hogy 1944 őszén eltűnt. Barna Andrásról van szó, akit a zentai járásbíróság 1952-ben nyilvánított holttá. A többieknél a Hivatalos Lapban csak az van feltüntetve, hogy eltűntek. Ezek névsora: Vaslarik Lajos, Farkas Mihály, Holló István, Ruzsak István, Horthz Pál, Török Sándor, Harangozó József, Balassa Gergely, Szabó Szepesi Pál, Balog Lajos, Varga József, Dobai Lajos, Tóth István, Bónis János, Csonka Nándor, Üveges Károly, Sulc József, Holló Sándor és Pozsgai József.¹⁴⁰

Itt említeném meg, hogy e sorok írója jó két éve aláírás nélküli levelet kapott Ausztráliából, sidney- i postabélyegző van rajta feltüntetve. A levél tartalma szó szerint a következő: Tisztelt Mészáros úr!!

Az Ausztráliában megjelenő Magyar Életben olvastam a cikket, amit a Magyar Szó-
ból vettek át.

A cikkben a vajdasági magyarok ellen történő meszárlásokról írnak. Kötelességemnek érzem és hozzátartozóim tiszteletére szeretnék hozzájárulni a monográfia elkészítéséhez a családukban kivégzett áldozatok névsorával:

1944 őszén hurcolták el Adárról Ménesi Lajost — felesége Ménesi Lajosné (született Mikó Elza).

Vejük Horvát Károly — felesége Horvát Károlyné (született Ménesi Katalin).

Bűnük csak annyi, hogy magyarok voltak.¹⁴¹